Diss. Berlin
1890
G. Trautwein

DE PROLOGORUM PLAUTINORUM INDOLE ATQUE NATURA.

DISSERTATIO INAUGURALIS

QUAM

CONSENSU ET AUCTORITATE

AMPLISSIMI PHILOSOPHORUM ORDINIS

IN

ALMA LITTERARUM UNIVERSITATE FRIDERICA GUILELMA

BEROLINENSI

AD

SUMMOS IN PHILOSOPHIA HONORES RITE CAPESSENDOS

DIE VIII M. FEBRUARII MDCCCLXXXX

PUBLICE DEFENDET

AUCTOR

PAUL TRAUTWEIN

MARCHICUS.

ADVERSARII ERUNT:

R. ULLRICH, DR. PHIL.

I. BIEGER, DRD. PHIL.

H. DOEGE, CAND. PHIL.

BEROLINI, 1890.

HEINRICH & KEMKE.

TYPIS EXPRESSIT JULIUS BAHLKE, BERLIN S.

JOANNI VAHLENO

S.

Aelii Donati ad fabulas Terentianas commentarium et vita Terentii ex Suetonio sumpta et longior ,*de comoedia*' commentatio[1]) antecedunt. Quam si quis festinanter modo perlegerit, non unam esse neque ab eodem viro docto profectam statim perspiciet, sed consutam e duabus partibus, quibus eaedem fere res eodem ordine eisdem saepe verbis tractantur Atque priorem quidem partem esse Euanthii grammatici cum primus viderit Lindenbrogius[2]), posterioris auctorem esse ipsum Donatum, quamquam non locupleti argumento demonstrari potest, tamen non sine verisimilitudine Westerhovius est suspicatus[3]). Atque ut in ipso commentario permulta insunt, e quibus magnum ad Terentii fabulas explicandas fructum capere possumus, ita ea quae hic de tragoedia et comoedia referuntur, non inutiliter leguntur. De comoediae autem compositione Donatus haec[4]): »*Comoedia autem dividitur in quatuor partes, prologum protasin epitasin catastrophen. prologus est prima dictio, a Graecis dicta* πρῶτος λόγος, *id est antecedens veram fabulae compositionem elocutio: eius species sunt quatuor:* συστατικός *commendaticius, quo poëta vel fabula commendatur,* ἐπιτιμητικός * *,

---

[1]) In Zeunii Terentio p. XXV. Novam et accuratam huius commentationis editionem e Schopenii plenissimo apparatu critico curavit A. Reifferscheid in indice scholarum Vratislaviensi hiemis 1874/75.

[2]) Rufinus Antiochensis in libro de metris Terentianis bis affert Euanthii verba, quae nostris in prolegomenis leguntur. cf. Keil Gr. Lat. VI. p. 554.

[3]) Usenerus M. Rh. 23, 493 in ipso commentario, quod nunc habemus, Euanthii vestigia detexisse sibi videtur, de qua re dubitari potest.

[4]) Verba ex Reifferscheidii recensione exscripsi.

relativus, quo aut adversario maledicitur aut populo gratiae referuntur, δραματικός, *argumentativus, exponens fabulae argumentum,* μικτός, *mixtus, omnia haec in se continens. inter prologum et prologium quidem hoc interesse voluerunt, quod prologus est, ubi aut poëta excusatur aut fabula commendatur, prologium autem est, cum tantum de argumento dicitur. protasis est primus actus fabulae, quo pars argumenti explicatur, pars reticetur ad populi exspectationem tenendam* e. q. s."[1]). Quae hic de comoediae prologis exponuntur praecipue ad Terentii fabulas spectantia si comparantur cum notissimo et saepe laudato Aristotelis loco (περὶ ποιητικῆς c. 12), ubi ille prologum tragoediae sic definit: ἔστι δὲ πρόλογος μέρος ὅλον τραγῳδίας τὸ πρὸ τοῦ χοροῦ παρόδου, facile intellegitur, quam diversae res uno eodemque nomine significentur. Errat autem si quis putat in ipsa tragoediae et comoediae natura hoc discrimen positum esse, quod potius ex aetatis differentia et ex diverso singulorum poëtarum ingenio explicandum est.

Unaquaque enim in fabula poëtae nonnulla praemittenda sunt, quibus edoceantur spectatores vel de rerum condicione, qua actione ineunte singulae personae utantur, vel de eis, quae quamquam facta sunt prius quam fabula initium capiat neque in ipsa actione locum tenere possunt, tamen ad illam intellegendam desiderari nequeunt. Hoc ad officium praestandum duae per se cogitari possunt rationes, cum poëta aut omnes quae huc spectant res in unam atque continuam orationem coërcitas, priusquam fabula agi coepta est, audientibus enarret, aut singula quae cum spectatoribus communicanda sunt, primis personarum agentium orationibus ita immisceat, ut fabulae ipsius pars esse videantur. Quarum alteram priore multo magis poëtam decere et ei palmam dandam esse, qui orationes

---

[1]) Euanthius brevius haec: *Comoedia per quatuor partes dividitur, prologum protasin epitasin catastrophen. est prologus velut praefatio quaedam fabulae, in quo solo licet praeter argumentum aliquid ad populum vel ex poëtae vel ex ipsius fabulae vel ex actoris commodo loqui. protasis primus actus initiumque est dramatis e. q. s.*

ita disponere scit, ut etiam causae perspiciantur, cur sic, non aliter, singulae personae loquantur, cum facile inter omnes conveniat, fabulae componendae rationem eo modo progressam esse exspectamus, ut a rudiore et simpliciore ad artificiosiorem transitus fieret. Sed fabulas quae nobis traditae sunt perlustrantes viam prorsus inversam poëtas ingressos esse videmus. Antiquiores enim, Aeschylus et Sophocles, perpaucis ubi chori cantico statim in medias res rapimur fabulis exceptis (Aeschyli Persae et Supplices) semper ita rem instituerunt, ut ex colloquio earum quae primae in scaenam prodeunt personarum auditores discere possint quae ad actionem perspiciendam necessaria sunt. Contra Euripides, ut multa alia novavit ita in prologis faciundis ratione a ceteris poëtis plane aliena constituta omnibus suis fabulis[1]) longiores praemittere solet narrationes, quibus universae res ad argumentum spectantes continuo sermone pronuntiantur. De hac ratione clarissimi poëtae, quem Aristoteles[2]) *τραγικώτατόν γε τῶν ποιητῶν* nominat, multi multa disseruerunt, cum in ea sane insint quae aut mira nobis aut vituperatione digna videantur. Quamquam enim hi prologi aliquo vinculo cum fabulae actione cohaerent propterea quia personae argumentum enarrantes aut in ipsa fabula colloquentium partes agunt, aut dei sunt quadam ratione cum rebus agendis connexi, tamen altera ex parte prorsus soluti sunt. Saepenumero enim res ita se habet, ut in longa prologi expositione nihil omnino proferatur, quod non ipsa in fabula ex colloquentium sermonibus discere possimus. Omnibus igitur in his fabulis non modo omisso toto prologo[3]) statim ex agentium diverbio comoedia initium capere potuit,

---

[1]) Una excepta est Iphigenia Aulidensis, qua in fabula non initio posita est argumenti enarratio, sed medio dialogo inserta.

[2]) Aristot. *περὶ ποιητικῆς* c. 13: *ὁ Εὐριπίδης εἰ καὶ τὰ ἄλλα μὴ εὖ οἰκονομεῖ, ἀλλὰ τραγικώτατός γε τῶν ποιητῶν φαίνεται.*

[3]) Prologi nomine hic primam orationem continuam significo, quamquam non immemor sum Aristotelis definitionis, qui prologum omnia esse dicit quae chori ingressum antecedunt.

sed etiam nostro quidem iudicio aptius et artificiosius res ita instituta esset. Hac poëtae consuetudine non recte perspecta interpolationis suspicio saepe coorta est atque eo nonnulli viri docti progressi sunt, ut dimidiam fere prologorum partem ut spuriam exstinguerent atque delerent[1]. Neque minus illud alterum nobis offensioni est, quod persaepe poëta non modo ea quae ad fabulam intellegendam necessaria sunt, praemittit, sed omnia quae ab initio usque ad finem tragoediae in scaena aguntur, breviter iam et summatim continua prologi oratione describit. Sic enim non, ut nobis fas esse videtur, eodem ordine quo res in scaena fiunt, etiam de eis spectatores edocentur, sed priusquam omnino agi coeptum est, omnia futura audientes iam sciunt. Etiam de hac re criticorum sententiae longe discedunt. Cum enim plerique hoc factum esse censeant poëtae inertia vel negligentia et hic tragoediae componendae velut incunabula conspici posse, Lessingius[2] idem summi poëtae esse laudat et quod ceteri maxime vituperaverunt, artis tragicae fastigium et cumulum existimat. Utut autem iudicamus, hoc ante omnia semper adtendendum est, ut poëtae mentem assequi studeamus neve nostrae aetatis rationibus insertis totam rem confundamus et depravemus.

Neque aliter atque in tragoedia res se habet in comoedia. Aristophanes enim cum in universum saepe Euripidis artem vituperans tum praecipue quomodo ille prologos fecerit[3] faceta illa Praxagorae oratione illudens, quae ad Euripidei generis similitudinem redacta in initio Ecclesiazusarum posita est, in suis fabulis componendis omni ex parte Aeschylum et Sophoclem secutus eas ab agentium diverbio initium capientes fecit. Mediae autem quae vocatur et recentioris comoediae poëtae, quos fere omnes Euripidis in arte scaenica quasi divinitatem

---

[1]) Cf. Josephus Klinkenberg de prologorum Euripideorum arte et interpolatione diss. Bonnae 1880. Eum refutare studuit Joannes de Arnim de prologorum Euripideorum arte et interpolatione. diss. Greifswald 1882.

[2]) Hamburgische Dramaturgie. Stueck 48. 49.

[3]) Cf. etiam Aristoph. Acharn. vss. 47 sqq.

admiratos esse pioque animo coluisse veteres scriptores testes sunt[1]), etiam in eo illum imitati sunt, quod saepe, quantum e paucis quae huc spectant fragmentis[2]) perspicere licet, peculiari oratione ipsi fabulae praemissa audientes de argumento certiores fecerunt. Semper autem et in tragoedia et in comoedia prologi ipsius fabulae partes fuerunt, cum poëtae ad illos pronuntiandos seligerent aut personas quae eaedem agentes in scaenam prodibant, aut deos omnia scientes, quos quodammodo cum rebus quae agebantur connectebant. Romani demum poëtae eo progressi sunt, ut argumenti enarrationem a cetera fabula plane segregatam histrioni cuidam ad id ipsum destinato peculiarique ornatu induto tribuerent, cui idem *prologi* nomen erat atque enarrationi. Prorsus autem aliam speciem praebent neque cum eo quod modo tractavimus genere omnino comparari possunt prologi Terentiani, qui aut nullam aut minimam partem ad fabulae agendae res pertinere solent, sed quibus poëta suas res et inimicitias malevolorum populi iudicio et arbitrio commendat.

Quibus expositis perspicitur non sine consilio atque ratione prologos Plautinos, qui a persona dramatis vel ab deo quodam pronuntiantur, segregari solere ab eis, quos histrio ad id ipsum proprie destinatus ornatu prologi indutus recitat. Cum enim dubitari non possit, quin e numero prologorum quos nunc habemus complures post mortem demum Plauti effecti sint, quod aut ipsius histrionis claris verbis exprimitur (ut in Casina) aut theatri graduum commemoratione evincitur (ut in Captivis) aut denique eo demonstratur, quod complurium auctorum diversae et inter sese repugnantes partes in unam ora-

---

1) Quintil. X. 1. 69: *Euripidem admiratus maxime est, ut saepe testatur, et secutus Menander.* — Vita Euripidis: *οὕτω δὲ αὐτὸν Φιλήμων ἠγάπησεν, ὡς τολμῆσαι περὶ αὐτοῦ τοιοῦτον εἰπεῖν·*

εἰ ταῖς ἀληθείαισιν οἱ τεθνηκότες
αἴσθησιν εἶχον, ἄνδρες ὥς φασίν τινες,
ἀπηγξάμην ἂν ὥστ᾽ ἰδεῖν Εὐριπίδην.

2) Cf. Dziatzko, Ueber die plautinischen Prologe. Allgemeine Gesichtspunkte. Luzern 1867.

tionem conglutinatae sunt (ut in Menaechmis), si vera poëtae vestigia deprendere volumus, sane magis id fieri poterit in eo prologorum genere, quo etiam Graeci poëtae uti solebant, quam in altero, quod proprium Romanorum fuisse vidimus. Pronuntiantur autem prologi Amphitruonis ab Mercurio, Aulularíae a Lare familiari, Cistellariae a deo Auxilio, Militis Gloriosi a Palaestrione servo, Mercatoris ab amatore Charino, Rudentis ab Arcturo, Trinummi a Luxuria et Inopia inter se colloquentibus. Hi igitur omnes, si externam modo respicimus formam, prorsus e more Euripidis conformati sunt.

De quibus prologis iudicium facere difficillimum est, quia nullum in eis exstat certum iudicium ex eorum genere quae modo commemoravi.

Critici autem Plautini ad unum omnes[1]) vel in unum vel in alterum prologorum genus inquirentes ita semper rem instituerunt, ut quam accuratissima investigatione eruere studerent, quaenam partes ab ipso Plauto profectae sint, quae ab recentiore poëta, sive ab histrione quodam ad actionem repetitam adiecta haec esse statuerunt sive a docto quodam grammatico ad legentium animum informandum. Et illi quidem ut suspicionis notam inurerent, tribus praecipue causis commoti sunt, quae aut pertinent ad singulas voces et verborum coniunctiones quibus prologi auctor usus est, aut ad ipsam rem sententiarumque continuationes aut denique sumptae sunt ex aesthetico quod vocatur iudicio. Ratiocinationes au-

---

[1]) Cf. Fr. Ritschl, parerga Plautina I. p. 180 sqq.

Fr. Osann, analectorum criticorum scaenicae Romanae poësis reliquias illustrantium specimen. Berolini 1816.

G. A. B. Wolff, de prologis Plautinis. progr. schol. Guben 1812.

Liebig, de prologis Terent. et Plaut. progr. schol. Goerlittii 1859.

C. Dziatzko, de prologis Terent. et Plaut. quaestiones selectae. diss. Bonnae 1864.

H. Weise, Die Comoedien des Plautus, kritisch beleuchtet. Quedlinburg. 1866.

Dziatzko, M. Rh. XXIV. p. 570. XXVI. p. 421. XXVIIII. p. 63. XXVIIII. p. 51.

tem virorum doctorum si quis perlustraverit, longe infirmissimam esse videbit eam causam, quam primo loco nominavimus. Cum enim iam singulae res eiusmodi esse soleant, ut nihil inde ad prologi originem iure colligi possit, — quid enim juvamur, si edocemur hoc et hoc verbum alio loco apud Plautum non occurrere? — accedit mira saepe argumentandi ratio. Nam interpretes quia non animo non praeoccupato ad rem aggrediuntur, sed antea iam sibi persuaserunt aut totam orationem aut maiores partes interpolatori deberi, utut res se habet, ad id quod sibi proposuerunt demonstrandum omnem quaecunque datur facultatem arripiunt. Si igitur in vocem incedunt quae solo hoc loco in fabulis Plautinis legitur, quamquam fortasse similes eiusdem generis formae non raro occurrunt, statim nihil clarius esse exclamant quam hanc partem a Plauti dicendi genere plane abhorrentem a retractatore confictam esse. Altera autem ex parte si nonnulla prologorum verba aut locutiones eaedem vel simillimae in ipsis fabulis exstant, hoc argumento locupleti sibi sumunt interpolatorem Plauti scrinia compilavisse, ut vilia sua opuscula pannis Plautinis exornaret. Huius ratiocinationis exemplorum quamquam sine opera numerus innumerabilis congeri potest, tamen unum modo, ut hoc genus illustrem, afferam. In Mercatoris prologo Charinus adulescens ubi enarrat quibus verbis et conviciis pater in se invehi solitus sit, vss. 61—64[1]) haec:

Sese, extemplo ex ephebis postquam excesserit,
Non ut ego amori neque desidiae in otio
Operam dedisse, neque potestatem sibi
Fuisse; adeo arte cohibitum esse se a patre.

Huic prorsus gemella res in Hautontimorumeni initio a sene Menedemo enarratur, qui gravibus accusationibus suis filium eo compulit, ut in Asiam ad regem militatum abiret, neque igitur mirandum est similibus eum verbis uti. vs. 110:

[1]) Huius prologi semper utor numeris editionis Ussingianae. Ritschelius enim et Goetzius tanta libidine traditum versuum ordinem mutaverunt, ut quid rectum sit omnino perspici non possit.

Ego istuc aetatis non amori operam dabam,
Sed in Asiam hinc abii propter pauperiem.

Neque minus apte cum condicione Charini quadam ex parte conferri possunt quae Andria ineunte Simo senex Sosio liberto de filio suo exponit initium capiens inde ab his versibus (51):

Nam is postquam excessit ex ephebis . . .

Quamquam autem haec locutio in fabulis Graecis sine dubio tritissima etiam alicubi exstat (cf. Bacch. vs. 148: iam excessit mi aetas ex magisterio tuo) tamen — incredibile fere dictu — non defuerunt qui serio contenderent versus illos Plautinos nihil esse nisi centonem ex duobus locis Terentianis consutum.

Satis haec dicta sint de ea criticorum argumentatione quae in dicendi genere versatur. Ceteris autem in rebus quae ad ipsas prologorum sententias et compositionem pertinent, multis multorum quaestionibus per longam annorum seriem continuatis haud pauca bene observata esse, complura rectius quam antea intellecta, difficultates saepius detectas, quae veterum interpretum sagacitatem fugerant, apparet et praecipue ex Dziatzkonis accuratis disputationibus, quas de singulis prologis difficillimis ea qua solet diligentia et circumspectione hic vir doctus iniit, multa sane bona et utilia discere possunt qui huic materiae operam navant. Quodsi nihilo secius non raro iudicium a vero aberravit et ex recte perspectis saepe falsa collecta sunt, summa huius erroris causa in eo posita esse mihi videtur, quod non iustam viam et rationem critici secuti sunt. Neque enim illi, ut fas est, ex ipsis traditis prologis qua ratione prologos poëta composuerit cognoscere studuerunt, sed ea quae hodie nobis insita et usitata est artis scaenicae cognitione ad singulos prologos aggressi eisdem regulis et legibus quibus hodie fabulas componere solemus etiam Plautum usum esse sibi sumpserunt[1]), ita ut omnia quae a nostrae ae-

[1]) H. Weise. Die Comoedien des Plautus p. 22: *Die wahre Poësie bleibt immer für die Kritik eine unbekannte Grösse. Plautus aber war ein wahrer Poët und folglich muss er auch nach den Gesetzen der wahren (?) Kunst und nach keinen anderen beurtheilt werden.*

tatis cogitatione abhorrent, aut si fieri potuit ex toto desecare conarentur aut saltem in suspicionem interpolationis vocare. Nos autem cum iam supra rem ita comparatam esse iudicaverimus, ut argumentis alicunde ductis neque in unam neque in alteram partem quicquam diiudicari possit, quaestionem more modo commemorato institutam nullo iacto fundamento prorsus in aëre pendere iudicamus et viam qua sola aliquid certi statuere liceat eam existimamus, ut omnibus ceteris omissis accurata traditorum prologorum consideratione et diligenti circumspectione mentem poëtae assequi studeamus. In eis igitur quae insequenti oratione de septem prologis antea enumeratis disserere nobis proposuimus, utrum ipse Plautus an posterioris aetatis poëta singularum partium auctor sit inquirere supersedebimus, nisi tamen passim hanc quaestionem brevi attingere cogemur, ut quaedam a viris doctis mera libidine statuta refutemus, quibus certum iudicium facere posse nonnulli sibi visi sunt et quae fortasse in medio relicta quaestioni nostrae obici possunt, sed potius intimam traditorum prologorum indolem ac naturam quam accuratissime investigare atque detegere conabimur.

Respiciens autem duo quae antea distinximus prologorum Plautinorum genera fortasse quispiam quaerat, cur graeca illa, ut ita dicam, forma poëta Romanus omnino usus sit. Invento enim et in consuetudinem recepto altero genere, quo argumenti enarrandi partes histrioni cuidam mandantur, mirum sane videri potest, quod poëta non semper in omnibus fabulis suis hanc rationem commodissimam adhibuit. per quam omnia quae proferre utile erat sive ad ipsam fabulam sive ad spectatores sive ad poëtam sive ad res didascalicas pertinentia una et continua oratione exponere licebat, sed quod nonnumquam certa quadam persona ad argumentum pronuntiandum selecta arctis legum scaenicarum vinculis coërceri maluit, quoniam verba prologi ad huius personae condicionem accommodare cogebatur. Ita quaerenti plerique sine dubio critici respondebunt verisimillimum esse horum prologorum eandem rationem

atque formam iam in fabulis graecis fuisse neque aliud quicquam praestitisse poëtam Romanum nisi verba graeca vernacula lingua reddidisse. Quod quamquam fortasse in universum recte dictum est, tamen non satis caveri potest, ne, quod nonnulli fecerunt,[1]) plus aequo huic iudicio tribuamus neve tali opinione quasi certo fundamento nitamur. Nullius autem momenti esse potest quod recte observatum est[2]) in omnibus his argumentorum enarrationibus nullum inveniri locum, quo res Romanas poëta tangat. Quid enim nisi fortuita causa poëtam barbarum cum graecae fabulae argumentum enarret, etiamsi ipse orationem componit, commovere potest, ut graecis rebus graecae fabulae res barbaras immisceat, aut quid ex rerum Romanarum significationibus iure colligitur apud poëtam, quem in vertendo saepissime suae aetatis et nationis res gestas et mores interposuisse notissimum est?

Quibus perpensis si quis non vanas umbras et imagines captare, sed ipsum verum excutere studet, ingenue fatebitur nos nihil scire quos prologos vel quas partes poëta ipse composuerit, quas verterit, et omnia quaecumque disserenda sunt ita instituet, ut valeant sive Graecus sive Romanus poëta auctor et inventor est. Ut igitur quaestio supra proposita recte solvatur, multo utilius quam in inani originis investigatione operam et sagacitatem perdere id agendum esse mihi videtur, ut probe et penitus perspiciatur, quaenam ratio inter duo prologorum genera intersit. Alteram autem formam, qua allegoricae quae vocantur vel ipsius fabulae personae ad prologum pronuntiandum in scaenam prodeunt, eo consilio elegisse poëtam credo, ne argumenti expositio quasi peculiaris pars a cetera actione dissolvatur, sed cum eis quae insequuntur in

---

[1]) cf. Lorenz Mil. Glor. praef. p. 50: *Wir glauben demnach jene sechs eben genannten Prologe und Prologstellen in ihrer Erfindung und Composition für griechisches Eigentum halten zu dürfen.*

[2]) Hanc Lorenzii observationem rectam esse non negaverim. Quod enim Dziatzko M. Rh. XXIV, p. 576 contradixit non satis firmum certumque est.

unum confletur et coalescat.[1]) Quod recte dictum esse cum nos edocere potest personarum quae prologi munere fungantur inventio tum propria nonnumquam enarrationis dispositio, quam nullam aliam ob causam a poëta factam esse putamus nisi ut argumenti explicatio cum actione scaenica arctius connectatur et huius ipsius pars esse videatur. His de rebus, quae non parvas saepe viris doctis dubitationes attulerunt, quoniam postea accuratius exponendum erit, nunc unum ad sententiam nostram stabiliendam exemplum AULULARIAE prologum tractabimus, quem quamquam non defuerunt qui aut totum aut nonnullos versus spurios censerent,[2]) tamen plerique integrum reliquerunt.

Omnia autem, quae in hoc prologo proferuntur, ad actionem scaenicam intellegendam minime necessaria sunt, cum ea quae de Euclionis proavis exponuntur nullius omnino ad ipsam fabulam momenti sint, ea autem, quae enarrantur de thensauro reperto et de Lyconidis et Phaedrae amoribus, ex agentium personarum sermonibus satis clare a spectatoribus intellegi possint. Nostrae igitur aetatis poëta sine dubio totam illam orationem omisisset et initium statim cepisset a primi actus scaena prima. Sed prorsus e veterum more est non per multum temporis audientium animos suspensos tenere, sed iam initio fabulae eos de gravioribus rebus certiores facere. Hoc ad officium praestandum histrionem quendam adulescentem

---

[1]) Haec res, quae fortasse simplicissima videtur, ut vix verbo digna sit, quantum video a viris doctis omnino non recte intellecta est. Perversissime Dziatzko M. Rh. XXVI, p. 434 adn. 2 sic iudicavit: *Der Inhalt ihrer* (sc. der Prologe) *Erzählungen war nur vorbereitend, also untergeordneten Wertes im Verhältnisse zum Stücke selbst. Wären Hauptpersonen dazu verwandt worden, so wäre der Unterschied zwischen der Erzählung des Prologs und der Handlung des Stückes, welcher sich schrittweise immer mehr ausbildete, wieder verwischt und die Illusion der Zuschauer, denen man eine nüchterne Erzählung geboten hätte, wo sie Handlung erwarteten, auf eine noch stärkere Probe gesetzt worden. Natürlich konnten besondere Umstände(?) wie im Mercator eine Ausnahme wohl rechtfertigen.*

[2]) cf. Lorenz Philol. XXX p. 586 adn. 4, qui versus 11 et 12 damnavit. P. Langen, Plautinische Studien vss. 34—36 seclusit.

poëta eligere potuit. Sed quia re ita instituta vastius argumenti enarratio a cetera fabula diducta esset, peculiarem ad prologum pronuntiandum invenit personam, Larem familiarem.[1]) Huius dei condicionem quam arctissime cum insequenti actione poëta coniungere et connectere studuit ita, ut si prologi respicimus narrationem, omnium rerum quae postea in scaena aguntur Lar familiaris quasi fons et fundamentum esse videatur. Lari enim soli notum est thensaurum ab Euclionis avo clam omnibus medio in foco defossum esse (vs. 6), Lar is est qui facit, ut Euclio hunc thensaurum reperiat (vs. 26) et eo hoc agit consilio, ut eo facilius adulescens Lyconides puellam a se compressam in matrimonium ducere possit (vs. 27. 33). Laris denique voluntate senex de proxumo commovetur, ut Euclionis filiam uxorem sibi poscat (vss. 31. 32). Egregie autem fallitur si quis exspectat etiam per singulas actionis partes huius dei numen cognosci posse[2]), cum potius tota fabula ita composita sit, ut neque usquam Laris nomen commemoretur neque eorum quae aguntur quicqam ex eius voluntate et arbitrio repetatur. Sed prologi munere functus deus ex machina partes suas absolvit, et quae insequuntur omnia ita poëta instituit quasi numquam dei alicuius mentionem fecisset.

Sed etiam in hoc prologo brevissimo, ut iam significavi, nonnulli versus criticis suspecti fuerunt. Videas autem quaeso, qua argumentatione illi nitantur. Versus 9—12 sic in libris leguntur:

Is quoniam moritur, ita avido ingenio fuit,
Numquam indicare id filio voluit suo,
Inopemque optavit potius eum relinquere,
Quam eum thensaurum commonstraret filio.

[1]) Utrum iam in fabula graeca similis deus fuerit, sive Mercurius, ut Franckenius, sive θεὸς quidam πατρῷος, ut Wagner voluit, an ipsius Plauti sit dei et orationis inventio nemo non temere agens diiudicare audebit.

[2]) In Querulo, comoedia ab ignoto quodam auctore fere IV/V. saec. ad Aululariae similitudinem composita Lar familiaris non modo prologum pronuntiat, sed etiam ipsius actionis partes agit et saepius in scaenam prodit. cf. editionem R. Peiperi. Lipsiae in aed. Teubn.

Hos ad versus scripsit Lorenzius: *Einer jener geschwätzigen Ueberarbeiter der Prologe, denen wir soviel fades in denselben verdanken, glaubte wohl jenes* ita avido ingenio fuit *recht drastisch auszumalen, wenn er sein* Inopemque etc. *dazwischen schob, und dachte nicht an die lästigen Wiederholungen.* Atque eadem ratione non modo passim viri docti usi sunt, sed omnibus fere in prologis magnum versuum numerum propter loquacitatem vel ineptas repetitiones secluserunt. Cum igitur singulis locis, ne nugis illis a gravioribus abducamur, de hac re disserere nolim, paucis hic de tota hac quaestione sententiam meam profiteri mihi liceat. Permulta autem non modo in prologis sed etiam ipsis in fabulis Plautinis copiose et uberrime narrata esse, quae nobis sane molesta et vix toleranda videantur, nemo nisi qui lippis oculis est non videt. Inde autem quae viri docti collegerunt saepe falsissima sunt. An credemus eum iusti critici more agere, qui alia damnat quia e sententiarum connexu facile tolli possunt, alia prorsus gemella, quae gravibus moliminibus non adhibitis non removeri possunt, integra relinquit? Neque id quidem recte instituere interpretes iudico, quod ex his et similibus locis suspiciones depromunt totum prologum esse spurium et a poëta Plauto multo deteriore confictum. Ex illa enim loquacitate saepissime poëtae opprobrio data, quae in eis maxime posita est verbis, quibus singulae personae quarum res enarrantur quam accuratissima et copiosissima significatione describuntur, nihil aliud discere possumus nisi poëtam qui prologum composuit, auditores non satis in rebus scaenicis versatos existimavisse, quam ut res paullo intricatiores intellegerent neque diversas partes inter se confunderent [1].

Cum vero omnium quas antea enumeravi fabularum prologi simillimi sint Euripidei generis in ea re, quod continuae ipsi actioni orationis praemittendae maxima causa est, ut ar-

---

[1]) De tota hac re ex animi sententia amplector iudicium Niemeyeri, quod ille fecit in recensione Militis Gloriosi editionis Ribbeckianae, Philolog. Wochenschrift 1881 No. 12 p. 349—352 No. 13 p. 386—388.

gumentum comoediae cum spectatoribus communicetur, altera ex parte prorsus alieni sunt, quod actores Plautini non ut apud Euripidem fit secum loquuntur, sed ad ipsum populum narrationem faciunt [1]). Facultas autem in hunc modum agendi, si rationem argumenti eloquendi ad nostri iudicii normam redigimus, tum modo poëtae data est, si res cum spectatoribus communicandas ab fabulae actione segregatas histrioni ad id solum destinato tribuit. Contra si mavult partes prologi suscipi a persona, quae aut in ipsa actione in scaenam prodit aut quamquam suas partes non habet tamen rerum in comoedia gerendarum aliqua ex parte particeps est, exspectamus poëtam sic eam agentem facturum esse, ut fabulae partes postulant i. e. aut secum aut cum altero quodam colloquentem et talia modo proferentem, quae pro huius personae et fabulae condicione proferri possunt. Quam regulam, quae nobis ut simplex ita necessaria videtur, Plautum minime curasse prologi edocent. Haec res, quam interpretes omnes aut omnino neglexerunt aut argumento esse sibi persuaserunt has prologorum partes spurias esse [2]), maxime mihi explicatione digna esse videtur. Cum enim videamus nonnullorum prologorum exitus eodem modo a poëta conformatos esse quo in ipsa comoedia scaenae exire solent, mirum sane nobis videbitur, cur veluti extra fabulam ad populum actores loquentes poëta fecerit, cum hanc partem arto vinculo cum cetera fabulae actione connexam esse appareat. Atque quam facile, ut exemplum saltem proponam, in Mercatore, ubi argumentum amoribus Charini continetur, quos hic ipse spectatoribus enarrat, adulescentem amantem statim his fere verbis in scaenam prodeuntem facere potuit: Patria salve, quam ego biennio postquam hinc in Rhodum abivi, conspicio lubens (cf. Bacch. II. 1). Tum ad mercatum pater me

[1]) In Trinummo dialogus Luxuriae et Inopiae tribus modo continetur versibus. inde a quarto Luxuria sola prologi munere fungitur spectatores alloquens.

[2]) Lorenzius ad initium prologi Mil. Glor. adnotat: *Fast alle unechten Prologe enthalten ähnliche Apostrophen an das Publikum.*

misit meus, quia ut aetas ex ephebis exiit atque animus studio amotus puerilist meus, amare valide coepi hinc meretricem e. q. s. inde a vs. 42 huius prologi.[1])

Consuetudo autem argumenti a comoediae personis ad spectatores dandi non demum a Plauto vel a scriptoribus novae quae dicitur comoediae inventa est, sed exempla huius generis plane gemella iam apud Aristophanem videmus[2]). Equites enim initium capiunt e diverbio duorum servorum, qui malam quam nunc habent condicionem querentes viam aliquam excogitare student, qua labores et verbera effugiant. Compluribus iam propositis, propter incommoditatem autem rejectis *ΟΙΚΕΤΗΣ Α.* subito haec:

ἀλλ' ἑτέρᾳ πῃ σκεπτέον.
βούλει τὸ πρᾶγμα τοῖς θεαταῖσιν φράσω;

ΟΙΚΕΤΗΣ Β.

οὐ χεῖρον· ἓν δ' αὐτοὺς παραιτησώμεθα,
ἐπίδηλον ἡμῖν τοῖς προσώποισιν ποιεῖν,
ἢν τοῖς ἔπεσι χαίρωσι καὶ τοῖς πράγμασιν.

ΟΙΚΕΤΗΣ Α.

λέγοιμ' ἂν ἤδη.

et in eis quae insequuntur longiore enarratione argumentum spectatoribus explicat. Quo perfecto statim rursus sodalem suum vss. 71. 72 his alloquitur verbis:

νῦν οὖν ἀνύσαντε φροντίσωμεν ὦγαθέ
ποίαν ὁδὸν νὼ τρεπτέον καὶ πρὸς τίνα,

ita ut inde ab his versibus diverbium antea mirum illum in modum interruptum continuetur quasi nihil esset interpositum.

Simillima res est in Aristophanis Vespis, ubi Xanthias

---

[1]) Conferri potest Trucul. I. 1.

[2]) Non recte *παραβάσεις* Aristophaneae afferri solent, quae cum solutae sint a fabulae actione cum prologis Terentianis rectius comparari possunt.

antea cum Sosia conservo collocutus subito nullo facto transitu sic ad argumentum enarrandum aggreditur vs. 54 sqq.:

φέρε νυν κατείπω τοῖς θεαταῖς τὸν λόγον,
ὀλίγ' ἄτθ' ὑπειπὼν πρότερον αὐτοῖσιν ταδί,
μηδὲν παρ' ἡμῶν προσδοκᾶν λίαν μέγα,
μηδ' αὖ γέλωτα Μεγαρόθεν κεκλεμμένον.
ἡμῖν γὰρ οὐκ ἔστ' οὔτε κάρυ' ἐκ φορμίδος
δούλω διαρριπτοῦντε τοῖς θεωμένοις,
οὔθ' Ἡρακλῆς τὸ δεῖπνον ἐξαπατώμενος,
οὐδ' αὖθις ἐνασελγαινόμενος Εὐριπίδης·
οὐδ' εἰ Κλέων γ' ἔλαμψε τῆς τύχης χάριν,
αὖθις τὸν αὐτὸν ἄνδρα μυττωτεύσομεν.
ἀλλ' ἔστιν ἡμῖν e. q. s.

Conferri etiam possunt Pacis vss. 50 sqq.:

ΟΙΚΕΤΗΣ Β.

ἐγὼ δὲ τὸν λόγον γε τοῖσι παιδίοις
καὶ τοῖσιν ἀνδρίοισι καὶ τοῖς ἀνδράσιν
καὶ τοῖς ὑπερτάτοισιν ἀνδράσιν φράσω
καὶ τοῖς ὑπερηνορέουσιν ἔτι τούτοις μάλα.
ὁ δεσπότης μου μαίνεται e. q. s.

et Avium vss. 30 sqq.:

ἡμεῖς γάρ, ὦνδρες οἱ παρόντες ἐν λόγῳ,
νόσον νοσοῦμεν e. q. s.

Neque in Plautinis fabulis desunt quae his locis Aristophaneis simillima sunt. cf. Poen. III. 1. 44 sqq. (547 sqq.):

AGORASTOCLES.

Scitis — rem narravi vobis — quor vostra opera mi opus siet,
De lenone hoc qui me amantem ludificatur tam diu
Ei paratae ut sint insidiae de auro et de servo meo.

ADVOCATI.

Omnia istaec scimus iam nos, si hi spectatores sciant.
Horunc hic nunc causa haec agitur spectatorum fabula:

Hos te satius est docere ut, quando agès, quid agas sciant.
Nos tu ne curassis: scimus rem omnem, quippe omnes simul
Didicimus tecum una, ut respondere possimus tibi.

AGORASTOCLES.

Ita profectost. sed agite igitur, ut sciam vos scire rem,
Expedite mihi, quae vobis dudum dixi, dicite.

ADVOCATI.

Itane temptas an sciamus? non meminisse nos ratu's,
Quomodo trecentos Philippos Collabisco vilico
Dederis, quos deferret huc ad lenonem inimicum tuòm?
Isque ut se adsimulet peregrinum esse aliunde ex alio oppido?
Ubi is detulerit, tu eò servum quaesitum advenies tuom
Cum pecunia.

AGORASTOCLES.

Meministis memoriter: servastis me.

ADVOCATI.

Ille negabit: Milphionem quaeri censebit tuom.
Id duplicabit homini furtum: leno addicetur tibi.
Ad eam rem nos esse testis vis tibi.

AGORASTOCLES.

Tenetis rem.

Non temere ego totum hunc locum exscripsi, cum ex eo discere possint, qui veterum scribendi componendique artem eandem fuisse praedicant atque nostris temporibûs. Artificio enim quodam, quo etiam nos uti solemus, res ita hic instituta est, ut res cum spectatoribus communicandae non ad hos ipsos dentur, sed ab una colloquentium personarum alteri enarrentur. Altera autem ex parte quod tamen spectatores commemorantur et eorum causa fabula agi dicitur et quod scurrilibus illis facetiis advocati propterea se omnia iam scire contendunt, quia ad respondendum una didicerunt, haec omnia talia sunt, quae nostris in fabulis nusquam leguntur nisi in vilissimo genere,

quod artis nomine vix dignum est. Sed quia in ipsa fabula haec leguntur, aliquid miri in eis esse vix quisquam uno verbo monet, cum quae similis generis in prologis scripta sunt, suspecta esse et spuria clament et statim igne ferroque sanare studeant.

Quomodo autem factum sit, ut talia quae in tragoedia neque umquam posita sunt neque omnino poni potuerant, a poëtis comicis non ita raro adhibita sint, satis luculente mihi demonstrari posse videtur. Genus enim quoddam audientibus risum movendi in eo positum est, quod actor partibus quas agit subito quasi depositis ad rerum veritatem quae nunc est transilit. Sic in Aristophanis Pace Trygaeus, qui in scarabaeo veluti in equo sedens ad caelitum domos advolat, machinarum videlicet scaenicarum opera, inter alia, quae ad iter suum pertinent, praeter spem haec (vss. 173, 174):

οἴμ᾽ ὡς δέδοικα, κοὐκέτι σκώπτων λέγω.
ὦ μηχανοποιὲ πρόσεχε τὸν νοῦν ὡς ἐμέ.

Neque multo ab hoc exemplo aliena sunt ea, quibus in eadem fabula idem Trygaeus non fas esse ovem in scaena a se mactari contendit, vss. 1017 sqq.:

ΟΙΚΕΤΗΣ.

λαβὲ τὴν μάχαιραν· εἶθ᾽ ὅπως μαγειρικῶς
σφάξεις τὸν οἶν.

ΤΡΥΓΑΙΟΣ.

ἀλλ᾽ οὐ θέμις.

ΟΙΚΕΤΗΣ.

τιὴ τί δή;

ΤΡΥΓΑΙΟΣ.

οὐχ ἥδεται δήπουθεν Εἰρήνη σφαγαῖς,
οὐδ᾽ αἱματοῦται βωμός. ἀλλ᾽ εἴσω φέρων
θύσας τὰ μηρί᾽ ἐξελὼν δεῦρ᾽ ἔκφερε,
χοὔτω τὸ πρόβατον τῷ χορηγῷ σώζεται.

Conferri etiam possunt Acharn. 408 sqq.:

ΔΙΚΑΙΟΠΟΛΙΣ.

ἀλλ' ἐκκυκλήθητ'.

ΕΥΡΙΠΙΔΗΣ.

ἀλλ' ἀδύνατον.

ΔΙΚΑΙΟΠΟΛΙΣ.

ἀλλ' ὅμως.

ΕΥΡΙΠΙΔΗΣ.

ἀλλ' ἐκκυκλήσομαι· καταβαίνειν δ' οὐ σχολή.

et Avium vss. 444 sqq:

ΠΙΣΘΕΤΑΙΡΟΣ.

κατόμοσόν νυν ταῦτά μοι.

ΧΟΡΟΣ.

ὄμνυμ' ἐπὶ τούτοις, πᾶσι νικᾶν τοῖς κριταῖς
καὶ τοῖς θεαταῖς πᾶσιν.

ΠΙΣΘΕΤΑΙΡΟΣ.

ἔσται ταυταγι.

ΧΟΡΟΣ.

εἰ δὲ παραβαίην, ἑνὶ κριτῇ νικᾶν μόνον.

Ex Plauto haec quidem afferam exempla. In Trinummi vs. 990. sycophanta domini gregis personam quasi induens ad consuetudinem qua histriones si quid in actione deliquerant, vapulabant:

Enim vero, sero quoniam advenis,
Vapulabis arbitratu meo et novorum aedilium.

Alterum exemplum est Cistellariae exitus:

CATERVA.

Ne exspectetis, spectatores, dum illi huc ad vos exeant;
Nemo exibit; omnes intus conficient negotium.
Ubi id erit factum, ornamenta ponent; postidea loci
Qui deliquit, vapulabit; qui non deliquit, bibet.

Nunc quod ad vos, spectatores, relicuum relinquitur,
More maiorum date plausum postrema in comoedia.

Huius facetiarum generis altera quaedam species est, qua actor spectatores eis rebus, quae a poëta depinguntur et in fabula aguntur, veluti participes immiscet. Ut enim unusquisque risus eo movetur, quod res inter sese quam maxime contrariae sensibus percipiendae dantur, ita semper spectatoribus ridiculum videbitur, si hoc modo vera cum fictis, audientes cum agentibus commutantur et permiscentur. Quod artificium, quo sine dubio iam antiquissimi qui comoedias composuerunt poëtae usi sunt, tam late patet, ut multa facile colligi possint exempla, e quibus pauca modo ad illustrandum affero Aristophanea et Plautina. In Aristophanis Pace Trygaeus et Mercurius inter se colloquentes, quae mutationes factae sint pace restituta sic describunt vss. 538 sqq:

ΕΡΜΗΣ.

ἴθι νυν ἄθρει
οἷον πρὸς ἀλλήλας λαλοῦσιν αἱ πόλεις
διαλλαγεῖσαι καὶ γελῶσιν ἄσμεναι,
καὶ ταῦτα δαιμονίως ὑπωπιασμέναι
ἁπαξάπασαι καὶ κυάθους προσκείμεναι.
καὶ τῶνδε τοίνυν τῶν θεωμένων σκόπει
τὰ πρόσωφ', ἵνα γνῷς τὰς τέχνας.

ΤΡΥΓΑΙΟΣ.

αἰβοῖ τάλας.
ἐκεινονὶ γοῦν τὸν λοφοποιὸν οὐχ ὁρᾷς
τίλλονθ' ἑαυτόν; ὁ δέ γε τὰς σμινύας ποιῶν
κατέπαρδεν ἄρτι τοῦ ξιφουργοῦ 'κεινουί.
ὁ δὲ δρεπανουργὸς οὐχ ὁρᾷς ὡς ἥδεται,
καὶ τὸν δορυξὸν οἷον ἐσκιμάλισεν;

In Ranis inde a vs. 274. haec legimus:

ΔΙΟΝΥΣΟΣ.

κατεῖδες οὖν που τοὺς πατραλοίας αὐτόθι
καὶ τοὺς ἐπιόρκους, οὓς ἔλεγεν ἡμῖν;

ΞΑΝΘΙΑΣ.

σὺ δ' οὔ;

ΔΙΟΝΥΣΟΣ.

νὴ τὸν Ποσειδῶ 'γωγε καὶ νυνί γ' ὁρῶ.

haec verba Bacchum proferre gestu quodam spectatores significantem apparet.

In Plauti Aululariae act. IV. scaena nona ineunte Euclio, senex avarus, cui Strobilus aulam auri plenam furatus est, desperatus et furibundus in scaenam procurrit furem investigaturus. Conturbato autem animo cum nesciat unde quicquam de aula ecfossa comperire possit, vs. 715 sqq. sic alloquitur spectatores:

obsecro vos ego, mi auxilio,
Oro, obtestor sitis et hominem demonstretis quis eam abstulerit.
Quid est? quid ridetis? novi omnes, scio fures esse hic complures,
Qui vestitu et creta occultant sese atque sedent quasi sint frugi.
Quid ais tu? tibi credere certumst, nam esse bonum ex voltu cognosco.
Em, nemo habet horum? occidisti, dic igitur, quis habet? nescis?
Heu me miserum e. q. s.

Atque orationem modo commemoratae prorsus gemellam habemus in Cistellariae actus quarti scaena altera, ubi Halisca ancilla res suas adversas conqueritur, quae cistellam, in qua crepundia Selenii inerant, socordia sua amisit, vss. 511 sqq:

Mi homines, mi spectatores, facite indicium, si quis vidit,
Quis eam abstulerit quisve sustulerit, et utrum hac an illac iter institerit.
Non sum scitior, quae hos rogem aut quae fatigem,
Qui semper malo muliebri sunt lubentes.

Conferri etiam possunt Menaechm. vs. 880 sqq. Mil. Glor. vs. 861. Mostellaria vs. 708.

Totam autem hanc iocandi rationem arte minime insignem esse, sed quae etiam a malo poëta hebescente ingenii acumine

facile adhiberi possit, scurrili potius et rudiori compositioni tribuendam esse facile perspicitur, quamquam risus movendi vim in ea inesse negari non potest. Terentius igitur, poëta elegans et artis poëticae regulas magis curans quam vilem spectatorum plausum, omnibus in fabulis suis hoc artificium omnino sprevit et reiecit, quod iam veteres grammatici ei laudi verterunt. Euanthius enim in commento *de comoedia* (Zeune p. XXIX), ubi singulas musae Terentianae virtutes enumerat, quibus ceteros poëtas comicos insignes superaverit ille, inter alia commemorat etiam hoc: *Et item (sc. mirabile est) quod nihil ad populum facit actorem velut extra comoediam* (Schopen; mss. *ex tragoedia) loqui: quod vitium Plauti frequentissimum est.*

Sed etiam aliis locis occasione data spectatores compellantur, quamquam quicquam facetiarum in ipsa allocutione non inest. Sic in Bacch. actus IV scaena 9 exeunte Chrysalus servus laetitia et superbia efflatus, quod omnia conata prospere cesserunt, haec:

Salute nostra atque urbe capta per dolum
Domum reduco integrum omnem exercitum.
Sed, spectatores, vos nunc ne miremini
Quod non triumpho: pervolgatumst, nil moror.

In Truculenti act. II scaena 6 ineunte Stratophanes:

Ne exspectetis, spectatores, meas dum pugnas praedicem,
Manibus duella praedicare soleo ego, haud sermonibus.

Cum igitur consuetudinem in ipsa comoedia spectatores alloquendi latissime patere videamus, nihil est cur miremur etiam argumenta, etiamsi a fabulae personis exponuntur, non artificio quodam a poëtis comicis actioni inseri, sed ipsis audientibus pronuntiari. Semper autem tenendum est, quod non satis accurate adtenderunt viri docti, hoc fieri praeter severas artis scaenicae leges, quibus postulatur, ut ab unaquaque persona et in agendo et in loquendo veritatis et verisimilitudinis species semper servetur. Quem enim accurate legentem non offendent verba Charini in Mercatoris prologo ineunte:

Duas res simul nunc agere decretumst mihi:
Et argumentum et meos amores eloquar.

aut quae in Mil. Glorios. prologo vs. 79. Palaestrio dicit:

Mihi ad enarrandum hoc argumentumst comitas,
Si ad auscultandum vostra erit benignitas.

aut vs. 98:

Date operam: nam nunc argumentum exordiar.

quae verba nostro iudicio histrionem magis decent, qui prologi munere fungitur, quam personam in ipsa fabula partes agentem.

Tamen vero plerique critici hanc rem ne verbo quidem dignam esse censuerunt, cum in aliis, quae ad eandem rationem referenda esse existimo, omnes haeserunt et interpolatoris vestigia deprendere sibi visi sunt.

TRINUMMI enim prologum ut una omnes voce propter brevitatem et elegantiam laudibus ectulerunt, ita etiam in ea re viri docti consentiunt certos quosdam versus non ipsius Plauti esse sed post eius aetatem ab aliis additos. Priusquam autem de hac re et de totius prologi indole qualis mihi esse videatur accuratius inquirere instituam, pauca praemittenda sunt de regula quadam a Ritschelio constituta[1]), ad quam in universum omnes prologos Plautinos dirigere posse ille sibi visus est, et qua etiam hodie nonnullis repugnantibus plerique critici ut rata atque firma niti solent. Ille autem sibi persuasit omnes istos locos, quibus nomen Plauti commemoratum est, iam per se ipsos nulla adhibita sententiarum continuationis disceptatione indicare traditam prologi formam non posse ab Sarsinate poëta originem ducere, sed tribuendam potius actioni recentiore tempore factae. Quam ad sententiam ferendam commotus est loca Plautina, quibus semper vel de *Plauto* ipso vel de *Maccio Tito* vel de *Plautina fabula* verba fiunt, conferens cum more Terentiano, quo ubicumque de se loquitur auctor numquam *Terentium* semper *poëtam* nominat. Fortasse addi potest etiam Aristophanem in eodem genere numquam nomen

---

[1]) Parerga Plautina I. p. 233.

suum posuisse, sed semper voce ποιητοῦ usum esse. Sed omnino nihil valet haec analogiae ratio. Ex omnibus enim his exemplis, etiamsi complura congeri possunt, nihil aliud colligitur nisi quod iam per se patet licuisse poëtis de se loquentibus verbum poëtae ponere. Ei autem qui cum Ritschelio certam legem fuisse contendunt non debere poëtas proprio suo nomine uti, hodierna cogitandi et scribendi ratione atque usu impliciti quasi et constricti esse mihi videntur. Nos enim non modo ridiculum sed prorsus intolerabile esse existimamus si quis scriptor vel poëta sive in lyrico sive epico sive scaenico genere de se verba faciens non generalem quandam notionem eligit, sed suo nomine utitur. Apud veteres autem non eundem sed longe alienum morem fuisse magna exemplorum copia nos edocet, cum fere omnes poëtae clarissimi in carminibus se nominare solerent [1]). Cur autem quod licebat elegiacis poëtis et epicis non eodem modo scaenicis licuerit, vix sana causa afferri poterit. Quae cum ita sint eis adstipulandum esse censeo qui abiecta lege Ritscheliana sola ex ipsius loci et sententiarum consideratione contemplationeque iudicium faciendum esse contenderunt [2]). Videamus igitur ipsum prologum. Presso aulaeo in scaena aspiciuntur duae personae, quas non mortales homines esse sed divinae naturae fortasse iam ex quibusdam vestimenti indiciis spectatores cognoscere potuerunt, Luxuria

---

[1]) Catullus, Tibullus, Propertius, Ovidius, Horatius saepissime. Vergilius georg. IV. 562.

[2]) Contra Ritschelii opinionem primus pugnavit C. Dziatzko, quaestt. sel. et Ueber die plautin. Prologe. Allg. Gesichtspunkte. p. 2. Quamquam in ipsa re prorsus idem atque ille sentio, tamen id quod summum ei est atque locupletissimum argumentum probare non possum. Nam in Hautontimorumeni prologi vss. 7—9:

Novam esse ostendi et quae esset: nunc qui scripserit
Et quoia Graeca sit, ni partem maxumam
Existumarem scire vostrum, id dicerem.

verbis q u i s c r i p s e r i t non Latinum, ut ille voluit, sed Graecum auctorem Terentium significasse persuasum habeo. Iniuria quoque me iudice hos versus ex Hautontimorumeni loco, quo traditi sunt et bene ad sententiam quadrant, in Hecyrae prologum priorem Dziatzko transposuit.

et Inopia, et paucis verbis per tres versus sic inter se colloquuntur:

LUXURIA.

Sequere hac me, gnata, ut munus fungaris tuom.

INOPIA.

Sequor: sed finem fore quem dicam nescio.

LUXURIA.

Adest: em illaec sunt aedes: i intro nunciam.

Deinde postquam Inopia matris verbis obsecuta in aedes Lesbonici introivit h. e. de scaena decessit, Luxuria sola relicta spectatores alloquitur, ut de nonnullis rebus eos certiores faciat. Atque primum quidem et ipsius et Inopiae nomina spectantibus patefacit et quam ob causam Inopia filia in adulescentis domum missa sit exponit. Quo facto quia in prologis semper argumenti enarratio proferri solebat, in hac fabula rem aliter institutam esse audientes edocet:

Sed de argumento ne exspectetis fabulae:
Senes qui huc venient, i rem vobis aperient.

quibus verbis nonnullas res didascalicas ad nomina fabulae et auctoris pertinentes addit:

Huic Graece nomen est Thensauro fabulae:
Philemo scripsit: Plautus vortit barbare,
Nomen Trinummo fecit. nunc hoc vos rogat,
Ut liceat possidere hanc nomen fabulam.

Denique versu:

Tantumst. valete: adeste cum silentio

toti orationi finem imponit.

Qua in compositione mirum est et in omnibus quos novimus huius generis prologis et latinis et graecis inauditum, quod initium prologus noster capit e diverbio duarum agentium personarum. Nullis ad hanc rationem angustiis poëta coactus est. Nam eandem prologi dispositionem et easdem personas

allegoricas etiam servare potuit, si Luxuriam iam ab initio narrantem fecisset se ex domo adulescentis prodigi decessisse, sed filiam suam misisse Inopiam. Itaque causam si quaerimus, cur poëta consilium suum inierit, vix alia afferri poterit nisi eum noluisse solam dare narrationem, sed agentibus statim in scaenam personis inductis quasi medias in res rapere spectatores. Quod igitur antea de omnibus quos tractamus prologis in universum significavimus nostro loco confirmari videmus et eo clarius perspicimus, quam perversa sit eorum opinio, qui poëtas in prologis componendis id maxime consuluisse contendunt, ne differentia, quae interesset inter prologi narrationem et ipsius fabulae actionem, exstingueretur. Consilium autem prologi ad formam scaenicam redigendi tantum abest, ut poëta per totam orationem persecutus sit, ut ne ultra prima quidem rei initia transgrediatur. Paucis enim post versibus Luxuria a via subito deflectit et partibus quas antea egit velut depositis omnia insequentia profert quasi esset histrio, qui poëtae nomine et voluntate ante fabulae actionem de nonnullis rebus spectatores certiores facit. Neminem fugere potest duo genera prorsus diversa hic a poëta mirum in modum inter se permixta et conflata esse, quae ratio a nostro more et iudicio alienissima est. Attamen vix quisquam ex hac discrepantia interpolationis vel retractationis vestigia indagabit neque dubitabimus quin haec omnia ab uno poëta uno consilio composita sint.

Iam ad versus 18—21 accuratius tractandos transire possumus, e quibus magna ex parte pendet, quomodo toto de prologo iudicandum sit. His enim in versibus, quibus de fabulae nominibus agit Luxuria, non modo Ritschelio et qui eum sequuntur nomen Plauti offensioni fuit, sed alii etiam ex ipsa re et sententiarum progressu demonstrare conati sunt versus esse spurios et posteriore demum tempore a doctis grammaticis adsutos [1]. Quamquam omnes fere critici huic sententiae

[1]) Dziatzko quaestt. sel. p. 23: *versus 18—21 cum antecedentibus nullo modo cohaerent. neminem enim non vehementer offendet, quod Luxuria ab*

adstipulati sunt, tamen eam recte statutam esse mihi persuadere non possum. Ut enim silentio praetermittam, quam exigua sit probabilitas qua quis grammatico recentioris aetatis hos versus obtrudit, ipsa versuum forma clamare videtur se esse genuinam et ab ipso Plauto profectam. Qua enim ratione verba:

nunc hoc vos rogat,
Ut liceat possidere hanc nomen fabulam

explicari possunt nisi tum, cum primum fabula in scaena agebatur, a Luxuria pronuntiata sunt, aut quae tandem causa quemquam commovere potuit, ut post primam actionem tale aliquid prologo genuino adiceret? Neque magis in sententiarum progressu mihi quicquam inhaerere videtur, quod iustam suspicionis ansam praebeat. Etiamsi enim concedendum est paullo clarius et accuratius poëtam significare potuisse, quomodo singula inter se enuntiata coniungi voluerit, tamen si minus formam quam sententiam respicimus, omnia plana et aperta sunt. Immo ne forma quidem offendetur neque eo dubitationis progredietur, ut cum Bergkio [1]) de lacuna ante vs. 18. statuenda cogitet, si quis in memoriam revocaverit aliorum prologorum locos, quibus simul et nomen fabulae pronuntiatur et argumentum exponitur. In Milite enim Glorioso Palaestrio servus postquam vs. 85. se *et argumentum et nomen elocuturum esse* indicavit, oratione insequenti promissum suum ita persolvit, ut primum duobus versibus nomen fabulae et graecum et latinum brevissime attingat, quibus deinde nullo facto transitu statim enarrationis initium subiungit his verbis [2]):

---

eis quae ipsam et Inopiam et argumentum fabulae attinent, sine transitu vs. 18. ad prorsus aliam rem pergit. p. 24: *non dubium est quin nostri prologi vss. 18—21 grammaticorum studio debeantur.*

[1]) Opusc. philol. I. p. 615. Bergkius talia fere intercidisse putat:
Sed nisi molestumst nomen dare vobis volo
Comoediai quam modo acturi sumus.

[2]) Non ignoro post vs. 87. ab Lorenzio et Brixio, novissimis huius fabulae editoribus, complurium versuum iacturam statui. Horum autem

Hoc oppidum Ephesust. inde[1]*) est miles meus erus* e. q. s.
Inde cum iam perspiciatur quam arcto vinculo inter se hae duae res, nominis pronuntiatio et expositio argumenti, coniungi soleant, etiam clarius rem illustrabunt ei loci, quibus quamquam unum modo se elocuturum esse prologi actor indicat, tamen revera utrumque profertur. In Casinae vs. 29. prologus haec:

Aures vacivae si sunt, animum advortite:
Comoediai nomen *dare vobis volo.*

Insequentibus autem versibus non modo, quod exspectamus, fabulae nomina profert:

Clerumenoe vocatur haec comoedia
Graece, Latine sortientes. Diphilus
Hanc Graece scripsit, postid rursum denuo
Latine Plautus cum latranti nomine.

sed his verbis prorsus eadem ratione quam modo in Milite Glorioso vidimus, argumenti narrationem, de qua antea nihil omnino dixerat, adnectit:

Senex hic maritus habitat: ei est filius e. q. s.

Et simillime quidem, ita ut, cum initio solo de argumento exponendo verba fiant, tamen ipsam expositionem res didascalicae ad fabulae et auctorum nomina pertinentes antecedant, res se habet in Mercatoris prologo vs. 2:

Et argumentum et meos amores eloquar.

et vss. 9, 10:

Graece haec vocatur Emporos Philemonis,
Eadem latine Mercator Macci Titi.

Hos versus et hanc rationem si quis accurate examina-

---

rationem, quae non iustis in causis sed mera in libidine posita est, probare non possum. cf. quae postea de Mil. Glor. prologo exposui.

[1]) Hanc lectionem vulgarem perperam tentatam esse existimo. cod. B: ide.

verit atque cum eo de quo nunc agimus loco contulerit, vix offendet in eo, quod poëta postquam spectatoribus usitati generis prologum exspectantibus de argumenti narratione rem in hac fabula praeter spem et opinionem institutam esse explicuit, insequentia non sollemni quodam, ut critici iusserunt, exordio induxit, sed ad locorum modo laudatorum similitudinem nullo facto transitu sic perrexit:

Huic Graece nomen est Thensauro fabulae e. q. s.

Ad extremum ne id quidem negligendum est, quod exeunte oratione verba *tantum est*, quorum vim et significationem ex locis quales sunt Mercat. vs. 280 et Terent. Eun. vs. 996 cognoscere possumus, vix recte apteque posita esse videntur, si statim subiunguntur illis versibus, quibus praeter audientium exspectationem se nihil de argumento prolaturum esse prologi actor dicit.

His omnibus, quibus iam satis demonstravisse mihi videor neque in ipsis verbis addubitatis neque in singularum sententiarum ordine quicquam inesse, quo critici suspiciosi ad vss. 18—21 expungendos vere niti possint, multo etiam maioris momenti illud accedit, quod exstinctis his versibus omnino intellegi non potest, cui tandem bono totus prologus a poëta conscriptus sit. Cum enim dubitare non liceat, quin Luxuriae et Inopiae personae fabulae actionis revera plane expertes [1]) eadem ratione, quam iam antea in Aululariae prologo depinxi, ab auctore prologi nullam aliam ob causam inventae sint, nisi ut ante ipsius comoediae initium spectatores de quibusdam rebus edocerent, iure quaeremus, quae potissimum res earum quae in prologo enarrantur poëtam adduxerit, ut ad eam proferendam certas quasdam personas fingeret. Quid autem ita roganti responderi potest versibus 18—21 deletis? Ea enim

---

[1]) Ne quis male hoc intellegat, quod iam supra significavi, expresse hic repetam. in horum prologorum genere res ita se habet, ut si respicimus prologi narrationem, prologi actor magnas in fabulae actione partes agere videatur, sin spectamus ipsam fabulam eum nullas omnino habere apparet.

quae inde a prologi exordio usque ad vs. 15. a Luxuria enarrantur omnia eiusmodi sunt, ut ex eis discant spectantes et quae sint personae modo in scaenam progressae et quam ob causam processerint. Quo facto nos ea audituros esse exspectamus, quorum causa tota deorum ex machina inventio facta est. Et quid sequitur? Luxuria se de argumento nihil prolaturam esse profitetur et spectatores monet, ut valeant et cum silentio adsint! Nonne ridiculum hoc est? An serio quisquam putare potest huius rei causa tanta molimina poëtam instruxisse? Ut igitur brevi sententiam meam aperiam, mihi quidem illi versus, quos insatiabili fere suspicione omnes docti persecuti sunt, totius prologi quasi sanguis et medulla esse videntur. Difficile est dictu cur non ipsum argumentum in prologo narratum sit. Verisimile existimo poëtam latinum iam in comoedia graeca rem ita institutam invenisse, ut senes duo qui initio fabulae in scaenam prodeunt, argumenti proferendi munere fungerentur, et hanc rationem turbare noluisse. Re ita disposita fortasse prologus omnino omitti potuit. Sed quia res nonnullas didascalicas cum spectatoribus communicare voluit poëta prologum scripsit, et ut eum ad rei scaenicae formam accommodaret, allegoricas Luxuriae et Inopiae personas invenit.

Quae cum ita sint mirum fortasse videri potest, quod editores ad unum omnes versus laudatos damnaverunt [1]). Hoc eos minus fecisse crediderim imbecillimis quas antea commemoravi nonnullorum ratiocinationibus fretos, quam quia totum prologum perlegentes aperte persentiscere sibi videbantur in illis versibus nescio quid offensionis inesse, quo impediamur, quin eos ab eodem poëta atque cetera profectos esse nobis persuadeamus. Ac profecto aliquid miri et duri inhaerere et ipse sentio et fortasse unusquisque qui accurate perlegerit prologum, sentiet. Quid autem hoc sit a nemine hucusque quantum scio claris verbis dictum est. Me quidem iudice haec in

[1]) Ne Ussingius quidem, qui versus uncis non seclusit, quicquam ad eos defendendos proferre potuit. Recte iudicavit unus Niemeyerus, qui nuperrime Brixii editionem fabulae nostrae quartam curavit.

eo posita est offensio, quod versus res didascalicas continentes a Luxuria pronuntiantur, in quam talia proferre minime cadit. Poëta enim, ut iam antea vidimus, Luxuriam et Inopiam actionis comoediae quodammodo participes fecit ita, ut non videantur personae ad solum prologum proferendum effictae sed personae ipsius fabulae. Inauditum autem et prorsus contra summas rei scaenicae leges factum nobis videtur, quod dramatis personae extra actionis quasi fines egressae de alienis quae ad praesentiam, ad poëtam, ad fabulae nomen pertinent rebus verba faciunt. Et re vera nulla nisi in hac re legenti haerendum esse clare perspicitur, si prologi verba non ab Luxuria sed ab histrione quodam pronuntiari animo nobis conformamus. Statim enim omnis evanescit difficultas et ab initio usque ad finem proclivi currit oratio.

Alia autem est quaestio, num idem quod nos de hac re etiam veteres senserint, et num incredibile sit talia quae nobis magno in vitio esse videntur unum eundemque poëtam veterem, fortasse Plautum ipsum, componere potuisse. Quoniam igitur non eorum possum amplecti sententiam, qui unam omnibus temporibus omnibusque poëtis esse artem praedicant et ad huius verae artis leges omnia verorum poëtarum opera esse iudicanda, unam ut recta statuamus rationem eam ineundam esse existimo, ut nos imbuamus atque insinuemus in scriptoris ingenium et consuetudinem et circumspiciamus, num quod semel accidit pluribus possit stabiliri et confirmari exemplis. Prorsus autem eodem spectat alia prologi nostri pars, in qua sane nemo criticorum quicquam duritiae aut difficultatis inesse sensit. Quodsi enim vss. 8. et 9. Luxuria nomen suum et filiae spectatoribus profitetur his verbis:

Primum mihi Plautus *nomen Luxuriae* indidit:
Tum hanc autem mihi gnatam esse voluit *Inopiam.*

poëtae commemoratione eodem in genere atque supra vidimus contra nostras rei scaenicae leges peccatum esse elucet[1]).

[1]) Quomodo nostro more agendum sit, ex his Goethii verbis colligere possis. Faust II. Teil:

Toto igitur in prologo duo diversa genera inter se conflata esse videmus, cum orationi poëta illi quidem scaenicae formae speciem imposuerit, in singulis autem Luxuriam non ut fabulae personam decet loquentem fecerit, sed ut accommodatum est histrioni prologi habitu induto. Attamen de hac re, quamvis mira nobis videatur, aliquid detrahere velle eo minus licebit, quia etiamsi unus resecando eximitur locus, tamen alter restat, quem nulla criticorum artificia e medio tollere poterunt. Neque singulare hoc esse in Sarsinatis poëtae arte vel inauditum cum alii loci nos edocebunt tum Mercatoris quo iam nos convertimus prologus, in quo de versibus quibusdam modo tractatis simillimis uberius exponendum erit.

MERCATORIS comoediae prologum pronuntiat Charinus adulescens, qui ipse quoque primas in fabula agit partes. Quippe quoniam ad eum eiusque amorem omnes in scaena res agendae referuntur, apte nec sine consilio hanc potissimum personam ad praefandum poëta elegisse videtur. Tota autem eius oratio facile dividitur in duas partes, quarum altera inde a vs. 40. usque ad finem continuam continet argumenti enarrationem, cum in priore parte res vel laxius modo cum argumento vel omnino non cohaerentes proferantur. Atque in omnibus huius generis prologis, in quibus praeter argumentum

---

Vier graue Weiber treten auf.

ERSTE.

Ich heisse der Mangel.

ZWEITE.

Ich heisse die Schuld.

DRITTE.

Ich heisse die Sorge.

VIERTE.

Ich heisse die Not.

ZU DREI.

Die Thür ist verschlossen, wir können nicht ein;
Drin wohnet ein Reicher, wir mögen nicht 'nein.

e. q. s.

etiam alias res poëta cum spectatoribus communicat, recentiorum ars critica ita versari solet, ut illi a ceteris argumenti expositionem anxie secernere et segregare studeant, quam ut genuinam primo vindicare poëtae non dubitant. Cetera vero quaecumque non arcto vinculo cum ipso argumento connexa sunt, in suspicionem vocare conantur et uni sive pluribus posterioris aetatis recensionibus tribuunt. Itaque etiam nostro in prologo quamquam sane non defuerunt, qui argumenti quoque enarratione offensi totam Charini orationem in pauculos versiculos constringendam esse censerent,[1]) tamen plerosque inter doctos convenit posteriorem orationis partem quamvis uberem et copiosam prorsus esse aptam et a primo poëta profectam. Quodsi vero in singulis difficultates haud exiguae exstant et compluribus locis traditam librorum scripturam labem traxisse nonnulli statuerunt, quam alii aliis rationibus auferre conati sunt, quippe quia inde ad eam quam nos instituimus de prologorum natura et indole quaestionem nullum omnino fructum capere possumus, de illis rebus nunc disserere nolumus et solam priorem prologi nostri partem tractabimus. Sed quia hanc potissimum partem critici auctoritatem Ritschelii secuti pessime habuerunt, cum singulorum versuum ordinem tanta libidine turbarent et perverterent, ut quid traditum sit, quid mutatum vix cognoscere possis, priusquam ad id quod nobis proposuimus animum adtendamus, de versibus ordinandis quid ego censeam et quibus de causis me paucis explicare necesse est. Proficiscor igitur a vss. 16 et 17, qui miserrime truncati in libris sic exarati sunt:

Et (Fit) hoc parum ẽẽ more maiorum (matorum) instits
Per mea (me) perconatus sum vossumq. inde exilico.

Quibus in emendandis per se quidem duplex iniri potest ratio. Is enim qui persuasum habet ex versus 17. verbis graviter mutilatis quae genuina fuerit versus forma etiamnunc

[1]) Reinhardt de retractatis fabulis Plautinis. diss. Gryphiswald. Dissertatio integra repetita est in Studemundi Studiis in priscos scriptores latinos vol. I. p. 80 sqq.

perspici posse, sola tradita lectione respecta illam restituet atque tum demum quid iudicandum sit de versu ita constituto inquiret. Hanc viam ingressus est Ritschelius, qui versum laudatum in hanc formam redegit:

Pro mea persona ut sím ad vos index ilico.

Quam correctionem quae sane non nimis longe ab eis quae codices exhibent recedit, quamquam ne ipse quidem Ritschelius extra omnes positam esse dubitationes censuit, cum potius *se laudaturum esse* professus sit, *si cui propius ad librorum fidem accedere emendatori contigerit,* tamen qui post eum de prologo nostro egerunt, summa fiducia iudicantes vel praeclarissimam esse hanc emendationem praedicant vel etiam tam eam certam esse affirmant, ut posterioribus ne verbum quidem mutare fas sit. Sed quia verba sic restituta eo quo tradita sunt loco stare non possunt, post versum secundum ea transponere Ritschelius non dubitavit, et quia ne sic quidem oratio recte progredi videbatur, etiam versus 4—8 ab antecedentibus, quibuscum arcte et apte coniuncti sunt, transpositione illa avulsos e loco movit.

Haec vero emendandi ratio, quae quod non intellegitur statim urit et secat, cum ab eis quibus ego imbutus sum artis criticae legibus plane aliena sit, nullo modo a me impetrare possum, ut illius mutationes comprobem. Alteram potius viam ingrediendam esse censeo, qua ubi propter mancam librorum traditionem magnae exstant difficultates, eas ita expedire studeamus, ut ex integris orationis partibus loco depravato medelam afferamus. Rectius enim mihi videtur ex integra parte petere quomodo verba mutilata restituenda sint, quam ex his divinatione restitutis colligere quid de ceteris iudicandum sit, praesertim cum nostro loco, si quis traditum versuum ordinem perlegerit examinaveritque, laceratum eum esse et discerptum vix sibi persuadere possit.[1]) Id igitur

[1]) Quia non sine opera ex Ritschelii et Goetzii recensione perspicitur, quomodo in codicibus versus se excipiant, traditum versuum ordinem, qui nisi in Ussingii editione nusquam legitur, hic adscribam:

Duas res simul nunc agere decretumst mihi:
Et argumentum et meos amores eloquar.

agendum est, ut sententia cum antecedentium tum insequentium versuum accurate perlustrata eruere studeamus, quinam fere sensus versus corrupti fuerit. Et cum ex eis quae insequuntur facile intellegas fuisse in verbis depravatis, cui vs. 18:

Nam amorem haec cuncta vitia sectari solent

causa quaedam subiciatur,[1]) Charino haec fere exprimere in animo fuisse crediderim. Ne hoc quidem quod nunc facturus sum amatorum more instititi (vs. 16), nam amorem solent cum multa alia vitia sequi tum multiloquium et pauciloquium, quae sic inhaerent amanti, ut ubi necesse est proferri quae sint ad rem, taceat ille et pauciloquio utatur, talia contra quae nihil ad rem adtingunt neque usui sunt, magna eloquatur loquacitate. Itaque equidem non ago e consuetudine amatoria, quod nunc vobis promitto me quae ad rem meam pertinent omnia ab initio et ordine vobis narraturum esse (vs. 17), cum amatores soleant hoc nequire. Loquax autem si vobis esse videar, etiam propterea mihi irasci non fas est, nam in hac re subiectus sum imperio Veneris. Sic fere explicanda esse censuerim haec verba, quae gravissimas difficultates et curas viris doctis creaverunt, neque inepta aut insulsa mihi videtur haec multiloquii excusatio. Fortasse non inutile hic comparari potest fragmentum

---

Non ego item facio, ut alios in comoediis
Vi vidi amoris facere, qui aut nocti aut dii
Aut soli aut lunae miserias narrant suas,
Quos pol ego credo humanas querimonias
Non tanti facere, quid velint, quid non velint;
Vobis narrabo potius meas nunc miserias.
Graece haec vocatur Emporos Philemonis;
Eadem Latine Mercator Macci Titi.
Pater ad mercatum hinc me meus misit Rhodum;
Biennium iam factumst, postquam abii domo;
Ibi amare occepi forma eximia mulierem.
Sed ea ut sim implicitus dicam, si operaest auribus
Atque ad vortendum huc animum adest benignitas.

[1]) Ritschelius dixerat: *nullo corrigendi vel studio vel artificio id effectum iri, quocum recte iungi* nam *dicas.* quam sententiam plerique probaverunt.

Ἐπικλήρου Menandreae, quod partem prologi fuisse aut saltem introduxisse argumenti narrationem inter omnes convenit:

Ἆρ' ἐστι πάντων ἀγρυπνία λαλίστατον
Ἐμὲ γοῦν ἀναστήσασα δευρὶ προάγεται
λαλεῖν ἀπ' ἀρχῆς πάντα τὸν ἐμαυτοῦ βίον.

Sed quae recentiores duo, Ussingius et Leo, elucubraverunt, quamquam eandem quam modo significavi rationem inierunt, talia sunt quae neque quantum video cuiquam adhuc probaverint neque umquam probaturi sint. Ussingius enim haec:

Mea per conata doctus quae sum inde explico,

quem versum portentum potius quam commentum nominandum esse recte Goetzius iudicavit. Quod vero attinet ad Leonis propositum:

Rem eampse ecfatus sum orsusque inde exilico

neque ei contigisse, ut Plauto restitueret adverbium »*exilico*« hucusque inauditum persuadere mihi possum, quamquam longa ille et docta dissertatione opinionem suam stabilire studuit, et satis longe verba emendata a litteris traditis recedunt.

Quodsi iam ipsi conabimur num forte probabiliter statuere nobis contingat, quae fere fuerit versus depravati forma genuina, praemittenda sunt nonnulla de antecedente versu, quocum hic ita est coniunctus, ut contineat quae sit demonstrativi pronominis *hoc* vis et significatio. Nullo autem modo fieri posse, ut retineatur *maiorum,* quod codex C exhibet, facile ex toto antecedentis orationis tenore intellegas simulque ad veram perducaris scripturam *amatorum* lectionem codicis B *matorum* respiciens. Neque vero de uno hoc verbo dissentiunt interpretes, sed etiam quarto huius versus loco, ubi libri praebent *ẽẽ* vel *esse*, quoniam hoc ferri posse non videbatur, alii alia proposuerunt.[1]) Perfectum autem *instititi* a verbo insistendi derivare solent viri docti, quod similem in modum hic positum sit, atque *rationem insistere, negotium insistere* apud Plautum et Ciceronem legimus. Quamquam hoc fieri posse nemo ne-

---

[1]) Videas adnotationem Goetzii.

gabit, tamen per se rihil impedit, quominus formam intellegamus verbi instandi, quod et apud Plautum et apud Terentium, significationem habet constanter contendendi. cf. Terent. Andr. vs. 146. sq.:

ego illud sedulo
Negare factum. ille instat factum,

Plautus Mercat. vs. 239:

Instare factum simia.

Fortasse etiam recte restituit hoc verbum Ussingius in Plauti Amphitr. vs. 877:

Ea quae sunt facta infecta esse instat, clamitat

ubi quae excogitaverunt ceteri vel minus apta sunt vel longe recedunt a codicum scriptura. Quoniam autem ex hoc verbo accusativus cum infinitivo pendere solet, recte quidem, si statuimus significationem modo commemoratam, se habere videtur traditum *esse*. His si quis addit in initio versus pro ceterorum codicum lectione *et* librum vetustum B praebere *fit*, facile opinor sibi persuadebit, huius versus formam genuinam fuisse:

Factum hoc parum esse more amatorum institi.

Quid autem *hoc* fuerit continetur versu insequenti. Atque quamvis depravata sint eius verba, unum quidem satis clare perspici potest. Quod enim vs. 39 auctor revertendum esse dicit, ut *conata* eloquatur, eum iam antea exposuisse se conata enarraturum esse apparet. Itaque verba *conatus sum* esse incorrupta neque ullo temptanda emendandi conamine certum est. Neque minus certum existimo nullum nos posse elicere probabilem sensum ex ultima versus voce *exilico* sive servamus verbum Leonem sequentes sive scribimus *ilico* quod voluit Ritschelius. Contra verisimillima videtur Ussingii emendatio *explico*. p, quod ante *conatus sum* exstat, facillime oriri potuit ex q vel q̄, quibus compendiis saepius relativum pronomen scribae exprimere solent. Habemus igitur: *quae*

conatus sum . . . . explico. Iam si quaerimus qua ratione haec cum antecedentibus coniuncta fuerint, etiam coniunctionis formam sine opera ex signis traditis eruere possumus. Persuasum enim habeo pmea corruptum esse ex qđea = quod ea, ut oratio sic progrediatur: instití non more amatorum factum esse, quod ea quae conatus sum . . . explico. Haec omnia cum certe stare existimem, minus confidenter de eis quae restant iudicare ausus sim, nisi confirmare posse mihi videor verba *vos sum* meram esse dittographiam ex antecedentibus *tus sum* exortam. Quid autem delitescat sub litteris *q inde* difficile est dictu. Quod ex eis quae antecedunt elucet hoc potissimum contra morem amatorum factum esse, quod non in solitudine, ut solent amantes, sed ipsis spectatoribus enarrat Charinus amores suos, pronomen *vobis* in versu stetisse opinor. Duos igitur hos versus ita restituo:

Factum hoc parum esse more amatorum instití,
Quod ea quae conatus sum vobis explico[1]*.*

Apte etiam his verbis adnectuntur vss. 18 sqq.:

Nam amorem haec cuncta vitia sectari solent e. q. s.

Quibus probatis iam quo tendit quaestio nostra progrediemur, ut versibus singulis diligenter perpensis videamus, num quid lucri inde ad compositionem prologorum rectius intellegendam facere possimus. Et in primis statim quibus initium orationis suae Charinus facit verbis:

[1]) Aliam versus expediendi viam mihi indicavit Vahlenus. Hic enim ipse quoque a codicis B scriptura profectus versum 17. ita depravatum esse persuasum habet, ut singulae voces a scriba perturbatae sint et male distinctae. sententiam autem genuinam hanc fere habuisse formam:

Fit *hoc — parum* esse *more amatorum instití —*
Per vos, *ea quae conatus, sum index ilico.*

Quamquam ne sic quidem omnes difficultates demptae esse mihi videntur, tamen silentio praeterire nolim hanc rationem, quae maxime probabilis mihi videtur. Conferas autem ad sententiam Poen. III. 1. 48:

Horunc hic nunc causa haec agitur spectatorum fabula

et ad formam Poen. III. 1. 44:

Scitis — rem narravi vobis — quid vostra opera mihi opus siet.

Duas res simul nunc agere decretumst mihi:
Et argumentum et meos amores eloquar

nonnulla insunt quae accurate legentem offendant. Adulescens enim qui hic loquitur, cum sit persona ipsius fabulae, omnia quae proferenda sunt eum ita prolaturum esse exspectamus, ut aut invicem cum altero quodam aut solus secum ipse colloquatur. Sed mirifice et contra leges scaenicas factum est non modo quod *decretum* sibi aliquid esse Charinus profitetur, sed etiam quod omnino se argumentum *elocuturum* esse diserte indicat, quae verba talia esse dilucide apparet, ut nostro quidem iudicio a nemine pronuntiari possint nisi a persona scaenicae actionis plane experte. Rursus igitur, quod iam saepius vidimus, poëta eas quae nobis in agentis personae oratione respiciendae sunt formas et regulas scaenicas non curavit, sed quia agens illa persona prologi vice fungitur, eam etiam ut prologum decet loquentem fecit. Sed vix quisquam dubitare poterit quin nostro loco ea, quae nobis intolerabilia esse videntur, non interpolatione vel altera recensione coorta sint, sed ab uno poëta uno consilio effecta. Hoc tenendum est et in memoriam revocandum eis locis, quibus quamquam simillimum occurrit, tamen recentioris aetatis retractatorem saeviisse viri docti pro certo confirmant. Neque minus quam haec Charini adulescentis verba nos proximis in versibus offendere debet, quod ipsos ille alloquitur spectatores:

Vobis narrabo potius meas nunc miserias.

De qua consuetudine quoniam supra iam copiosius quid iudicandum sit exposui, nunc ad illa legentem delegans rem accuratius non persequar, sed satis sit hic admonere etiam hanc poëtae rationem ab nostra componendi arte plane abhorrere.

His in rebus cum critici quicquam miri inesse aut omnino non senserint aut certe claris verbis non dixerint, eo gravioribus dubitationibus in eis qui subsequuntur versibus vexati

sunt, quibus fabulae et poëtae graeci latinique nomina cum audientibus communicantur:

Graece haec vocatur Emporos Philemonis:
Eadem Latine Mercator Macci Titi.

quae verba ineptissime esse inserta neque ullo modo eis in genuina prologi forma locum fuisse ad unum omnes consentiunt. Hoc ad iudicium faciendum cum variis singuli ratiocinationibus perducti sint, ante omnes eorum recognoscenda erit sententia, qui orationis continuatione disceptata demonstrare posse sibi visi sunt neque ubi traditi sunt neque alio prologi loco versus nostros umquam stare potuisse. Et sic quidem illi ratiocinantur, ut dicant, cum initio orationis suae Charinus se duas res et argumentum et amores suos elocuturum esse professus sit, omnia quae revera postea proferuntur sive ad unam sive ad alteram rem referri posse debere. Tituli autem nomenclatio cum neque amorum pars sit neque ad argumentum pertineat, apparere ea verba quibus res didascalicae continentur, toti prologi consilio maxime repugnare neque ab eodem poëta scribi potuisse, a quo primi orationis versus compositi sint. Sed si animo nobis fingimus poëtam omnino consilium spectatores de rebus illis didascalicis edocendi cepisse, eum nullo modo melius hoc efficere potuisse concedendum est, quam ut fabulae et poëtarum nomenclationem ipsi argumenti enarrationi anteponeret. Haec enim ratio et per se aptissima est et in prologis Plautinis saepe adhibita. Neque ea re difficultates creari, quod non diserte nominum commemorationem poëta ab argumenti expositione seiunxit, ex Militis Gloriosi, Trinummi, Casinae prologis discere possumus, quibus locis iam supra usus sum, ut ostenderem, quam perverse plerique de eis critici iudicaverint. Sed accedit etiam aliud, quo auctorem prologi consilio et ratione versus in eo quem tenent loco posuisse eo magis confirmetur et stabiliatur. Ut enim uberiorem Charini enarrationem rerum suarum defenderent, suo iure nonnulli commemoraverunt de itineribus quae mercaturae exercendae

causa iuvenis fecit, compluribus verbis iam propterea poëtae referendum fuisse, ut causam et interpretationem praeberet audientibus, unde tandem Mercatoris nomen fabula traxisset. Tali autem in re quomodo aptius potuit poëta agere, quam ut quod voluit etiam claris exprimeret verbis Charinum prologum ita loquentem faciens:

Graece haec vocatur Emporos Philemonis:
Eadem Latine Mercator Macci Titi.
Pater ad mercatum hinc me meus misit Rhodum.

Quocumque igitur mentem versamus, recte singulas inter se connexas esse sententias atque commode progredi orationem videmus neque illinc quicquam suspicionis versibus nostris inferri patiemur. Brevi modo attingam eorum sententiam, qui post Plauti aetatem versus additos esse censuerunt, *quo tempore Romani iam cultiores facti a prologo etiam Graecum fabulae nomen et auctorem postulabant.*[1]) Parum enim considerate hi ad iudicium faciendum eis utuntur, quae ex ipsis demum prologis nobis discenda sunt. Hae sunt causae quibus recentiores nixi summa fiducia versibus illis genuinam originem derogaverunt, in quibus nihil inesse fidei et gravitatis quicumque animo non occupato ad rem aggressi erunt, facile perspicient.

Idem opinor accidisse nostro loco quod Trinummi prologi versibus de quibus antea dixi, quod viri docti aliquid inhaerere miri et quod legentem offendat aperte sentiebant, sed quid hoc sit, neque satis accurate intellexerunt neque studuerunt indagare. Dubitationes autem inde rursus oriuntur, quod Charinus, fabulae persona, non talia profert quae personae fabulae apta et accommodata sunt, sed refert res didascalicas ab actione scaenica longe remotas.[2]) Si igitur ad vivum rem resecamus

[1]) Ussingius in adnotatione.

[2]) Hanc veram difficultatum causam unus perspexisse videtur Liebigius, cuius verborum nemo postea rationem habuit: *Attamen qualis nunc prologus est non solum eam ob rem a Plauto profectus esse nequit,*

idem vitium quod iam in prioribus prologi verbis deprehendimus, etiam nostris versibus inesse videmus, gravius modo et quod eo facilius conspiciatur. Hoc si quis recte secum reputaverit, fortasse ne de versibus 16—38 quidem tam confidenter iudicabit ut fecerunt critici, qui hos versus e prologo eiciendos esse propterea maxime censuerunt, quia omnia quae hic enarrantur nullo vinculo cum Charini rebus et amoribus connexa sint. Tali in argumentatione quicquam auctoritatis inesse vix credemus, cum viderimus poëtam in tota prologi priore parte non id curavisse, ut verisimilitudinis speciem servaret et adulescentem talia proferentem faceret, quae a fabulae persona apte proferri possunt, sed eum communicavisse quaecumque utilia ei videbantur neque diversa genera inter se miscere aut contra leges scaenicas peccare veritum esse.

Eadem autem ratione, quam modo vidimus, critici etiam RUDENTIS [1]) comoediae prologum tractaverunt, qui ab Arcturo, splendidissima in Bootae signo stella, ita profertur, ut in priore parte de ipsius sua persona ille complura enarret, in posteriore communicet cum spectatoribus res fabulae actionem antecedentes, sed quae sciri debent, ut quae in scaena aguntur possint intellegi. Inde igitur rursus profecti quod in universum sta-

---

quod poëtae nomen Macci Titi et exemplar graecum proferuntur, quod in hominem adulescentem ab itinere reducem qui amores suos elocuturus est vix cadat, sed etiam ob priorem prologi partem quae narrationem argumenti male molesteque perturbat, Plauti fuisse prologum nego. Quamquam et de hac re et de toto prologo ille, quia Ritschelii mutationes et transpositiones disceptationi suae tamquam fundamentum subiecit, mire et perverse iudicat.

[1]) Cf. Dziatzko, Ueber den Rudensprolog des Plautus. M. Rh. 24. p. 570 sqq.

Martins, Quaestiones Plautinae de Captivorum, Amphitruonis, Poenuli, Rudentis fabularum prologis e. q. s. diss. Halis Sax. 1879. De hoc libello, quem semel hic commemoravisse satis sit, omni ex parte comprobo Lorenzii iudicium severum illud quidem sed iustum. Burs. annal. 1889. II. p. 3: *Grössere Vertrautheit mit dem Plautus und sorgfältigere Durcharbeitung der Prologpartien würden ihm Spuren gezeigt haben, die nicht eben auf Unechtheit hindeuten, und ein unreifes und haltloses, noch dazu nicht eben in bescheidener Weise vorgetragenes Urteil verhütet haben.*

tuerunt argumenti expositionem aut totam aut maiorem partem ipsius Plauti esse solere viri docti etiam nostro in prologo posteriorem partem nisi levidensibus nullis interpolationibus inquinatam esse censuerunt, sed in priore prologo complures versus ut retractationem vel alteram recensionem olentes secreverunt. Et hanc quidem sententiam illi ita confirmare conati sunt, ut hos versus suspectos neque cum altera prologi parte neque cum ipsa fabula congruere et concinere, sed diversam inter illas rationem intercedere ostenderent. Nos autem si eodem modo ut supra fecimus in prologum nostrum inquisiverimus, omnia quaecumque antea statuenda esse nobis videbantur etiam hoc in prologo occurrere videbimus et non modo proprias huius generis notas easdem sed etiam eadem vitia inveniemus. Atque primum quidem si quaerimus cur Arcturo potissimum prologi vicem poëta mandaverit, non difficile est ad respondendum. Cum enim tempestas quaedam, cuius vim et violentiam statim initio comoediae Sceparnio servus describit, magni momenti sit ad rationem qua res in scaena agendae fiant et progrediantur, auctor cum prologi praefationem arctiore vinculo cum cetera fabula coniungere studeret, nullam personam magis idoneam invenire potuit quam deum quendam, qui numine suo ventos illos fluctusque exagitavit. Sic enim is qui prologi munere fungitur, non modo rerum quae in fabula aguntur quodammodo ipse particeps est. sed etiam de rebus quae verae actioni praemittendae sunt, quia dei omnia sciunt, bene apteque audientes certiores facere potest. Non inutile est hoc monere, cum non satis accurate a nonnullis dictum sit, poëtam deo cuidam prologi partes deferre propterea coactum esse, quia duplex in fabula nostra insit actio, de qua spectatores edocere neminem nisi divinam personam potuisse. Hanc vero difficultatem, si voluisset, poëta facile ita evitare potuit, ut alterum prologorum genus eligeret et histrionem proprio ornatu indutum argumentum enarrantem faceret. Quodsi non ita ille egit, sed personam aliquam indagare studuit, quae verisimilitudine quadam munus illud susci-

pere possit, vix aliter hoc explicare licebit nisi eum prologi praefationem ipsi actioni scaenicae quam maxime aequare et accommodare voluisse. Adtendendum autem est poëtam satis habuisse prologi verbis exprimere, quomodo Arcturus cum fabulae actione coniunctus sit, neque in ipsa fabula ullam illius mentionem fecisse. Haec enim ita composita est, ut nisi haberemus prologum, Arcturi ullas in comoedia partes fuisse neque comperiremus neque suspicaremur. Hoc si quis recte intellexerit etiam perspiciet quam vanum sit ex vera fabula ad versus quosdam prologi damnandos causas petere. Minime enim compositionis rationem eos intellexisse crediderim, qui ut vss. 8—30 in suspicionem vocarent, ita ratiocinati sunt, ut in his quidem versibus Iovis magnas partes esse dicerent, in ipsa fabula nullas. Poëta enim, ut in omnibus his prologis factum est, cum prologi oratoris personam quodam modo cum fabulae actione cohaerere significasset, ultra non progressus est neque quae in prologo inchoavit et indicavit, postea in ipsa fabula persecutus est et illustravit. Itaque non minus perversum est si quis exspectat ea quae ineunte prologo de hominum maleficiis et Iovis aequitate atque iustitia exponuntur, etiam postea commemorari debere et quae antea in universum dicta sint ipso fabulae eventu quasi firmanda esse et stabilienda. Si igitur abicimus talem argumentationem, quae componendi consuetudine qualem cognoscere nobis videbamur minime probatur, et si solos in prologi versus inquirimus, num accommodati sint loquenti et apte inter se coniuncti, omnia quae inde ab initio usque ad vs. 30 proferuntur bene sciteque dicta esse neque ullam dubitationis ansam praebere vix quisquam negare poterit.[1]) Fortasse ne ei quidem errant qui omnes hos versus iam in

[1]) Nuperrime etiam prologo nostro accidit, ut tecta eius duarum recensionum vestigia indagarentur. Ingeniosi huius inventi auctor est A. E. Anspach, qui in Fleckeiseni annalibus vol. 139 p. 169 sqq. demonstrare studuit vss. 11/12. 17—20. 22 sqq. esse Plautinos, vss. 13—16. 21. retractatoris. Ut fere semper in hac recensionum et amplificationum investigatione fieri solet, tota argumentatio in eo solum posita est, quod nonnulli versus aliqua ex parte inter se similes sunt.

graeco exemplari fuisse contendunt, quamquam locupletibus argumentis hoc demonstrari non potest. Facile autem ad hanc sententiam perducaris si nostro cum loco comparaveris Philemonis[1]) quoddam fragmentum initio prologi nostri simillimum:

Ὃν οὐδὲ εἷς λέληθεν οὐδὲ ἓν ποιῶν
οὐδ' αὖ ποιήσων, οὐδὲ πεποιηκὼς πάλαι
οὔτε θεὸς οὔτ' ἄνθρωπος οὗτός εἰμ' ἐγώ,
Ἀήρ, ὃν ἄν τις ὀνομάσειε καὶ Δία.
ἐγὼ δ' ὃ θεοῦ 'στιν ἔργον, εἰμὶ πανταχοῦ
ἐνταῦθ' ἐν Ἀθήναις, ἐν Πάτραις, ἐν Σικελίᾳ
ἐν ταῖς πόλεσι πάσαισιν, ἐν ταῖς οἰκίαις
πάσαις, ἐν ὑμῖν πᾶσιν· οὐκ ἔστιν τόπος
οὗ μή 'στιν Ἀήρ. ὁ δὲ παρὼν ἁπανταχοῦ
πάντ' ἐξ ἀνάγκης οἶδε πανταχοῦ παρών.

Silentio hic praeteribo, ne crambe repetita, ut aiunt, fastidium moveat legenti, etiam hoc in prologo totam partem priorem ad ipsos spectatores datam esse, quod magis prologum decet quam personam actionis participem. Eo maiore autem animi attentione dignos censeo versus 32. 33. quos critici, qui in scirpo saepissime nodos quaerere solent, ne verbo quidem tetigerunt. Quod enim Arcturus ut spectantes de loco ubi fabula agitur certiores faciat, his verbis utitur:

Primum dum huic esse nomen urbi Diphilus
Cyrenas voluit.

eodem in genere a poëta peccatum esse elucet, quod iam in Trinummi vss. 18—21 et in Mercatoris vss. 9. 10. disceptavimus. Quomodo enim fieri potest, ut Arcturus, fabulae persona, de graeco comoediae auctore verba faciat? Nonne omnis veritas et verisimilitudo scaenica tollitur? Et hic quidem clare perspicere possis mirificam interpretum temeritatem, qui quamvis gemellae res sint, quod alio loco non satis acerbe vexare possunt, ne sentiunt quidem alio. Quid iudicandum sit de his versibus compluribus verbis disserere supervacaneum est, sed

[2]) Meinecke frgm. com. gr. ed. min. p. 840.

sunt exemplum maxime idoneum ad sententiam nostram, quam supra professi sumus, fulciendam et stabiliendam.

Pluribus difficultatibus refertus est prologus MILITIS GLORIOSI, qui a Palaestrione servo non, ut fieri solet, statim in fabulae initio pronuntiatur, sed una scaena iam praemissa. Huius enim prologi Lorenzius et Brixius, editores de hac fabula optime meriti, tres secernendas esse partes et oratione et tempore inter se diversas uno consensu iudicaverunt, quarum priores duas ad repetitas comoediae actiones a posteriore quodam poëta vel ab histrione compactas esse, tertiam autem inde a vs. 95 usque ad finem proclivi currere neque quicquam praebere quo impediamur quin totam hanc partem a Plauto ipso compositam esse nobis persuadeamus.[1])

Contra Ribbeckius, qui a. 1882 eam textus formam edidit, quam in lectionibus de hac fabula Plautina saepe habitis auditoribus suis explicare et defendere solebat, *totam quae prologi instar est orationem nova recensione saeculo u. c. septimo ita depravatam atque interpolatam esse* arbitratur, *ut vere a Plauto relicta non audeat a noviciis secernere, quamquam postrema pars inde a vs. fere 136 magis veterem redolet poëtam.*

Hoc ad iudicium faciendum illum non solum perduxit quod in ipsa oratione lacunas, salebras, ineptias deprendi putabat, quales bonus poëta non committeret, sed etiam in compositione scaenarum, si prologum cum eis quae insequuntur comparamus, inter se repugnantia ei inesse videbantur, quae ab uno eodemque poëta profecta esse non possint. Videmus igitur etiam hunc prologum a criticis ita bipartitum esse, ut argumenti enarrationem a ceteris seiungerent. Sed cum reliquis in prologis, quos adhuc tractavimus, res ita comparata esset,

---

[1]) Brixius ad vs. 95: *Von Vers 95 bis zu Ende scheint der Prolog, wie auch sonst die erzählenden Partien der Prologe, plautinisch und aus dem Griechischen übertragen zu sein.*

Lorenzius ad eundem versum: *es beginnt die einfache, gut fliessende Erzählung des Arguments, in welcher wir den echten Prolog zu erkennen glauben.*

ut in ea parte quae argumenti expositione continetur, aut nullas aut levidenses modo difficultates oriri omnes consentirent, nunc de simili re doctorum sententiae in diversas partes discedunt. Quae cum ita sint, omissis paulisper prioribus prologi partibus, de quibus postea quid sentiam profitebor, ab ea Palaestrionis oratione proficiscendum erit, qua ille continuo et ubere sermone res ipsam actionem antecedentes spectatoribus enarrat.

Palaestrio autem ea quae de pariete perfosso et de puellae custode profert, ita profert, ut auditori credendum sit quidquid futurum est illum iam providisse et consilium conservi decipiendi iam esse factum. Qua enim alia ratione accipi possunt verba:

Ei nos facetis fabricis et doctis dolis
Glaucumam ob oculos obiciemus eumque ita
Faciemus ut, quod viderit, ne viderit.

Neque minus eis quibus deinde de puella duplicem personam mox actura spectatores admonet:

Et mox ne erretis, haec duarum hodie vicem
Et hinc et illinc mulier feret imaginem
Atque eadem erit, verum alia esse adsimulabitur

nobis persuadere cogimur dolum istum iam absolutum esse et perfectum, quo re vera postea os mulieris custodi sublinitur. Prorsus autem aliter atque post hanc narrationem exspectamus, scaena insequens composita est. Palaestrio enim, qui modo tanta fiducia locutus est, ut omnia iam consuluisse videretur, cum ex Periplecomeno sene audiat Philocomasium et amatorem a nescio quo militis familiarium per impluvium tecti osculantes conspectos esse, maximo subito timore perculsus crucem sibi imminere lamentatur et omnia periisse. Multo demum peracto tempore animum suum erigit et consiliis ad senatum convocatis tandem dolum suum, quo doloso conservo occurri possit, in lucem edit, non sine magnis et animi et corporis laboribus, qui a sene Periplecomeno festive describuntur. Ne id quidem uno consilio effectum videtur, quod Palaestrio qui antea de

certo quodam militis servo, de puellae custode, locutus est, nunc a Periplecomeno comperire non potest, quis fuerit ille qui amantes osculantes deprehenderit, sed tertia demum huius actus scaena ineunte ab ipso Sceledro edocetur. Haec omnia tam aperte inter se repugnant, ut unumquemque qui accurate fabulam perlegit, statim offendant, atque miratus sum quod editores plerique ne indicium quidem huius discrepantiae in adnotationibus fecerunt.

Omnes autem has difficultates evitari posse nonnulli sibi persuaserunt versibus 145—149 deletis.[1]) Sed quia ut hanc rationem inirent illi non solum causis modo commemoratis adducti sunt, sed etiam in ea re maxime haeserunt, quod ne ipsa quidem oratio recte eis progredi videbatur, ne diversas doctorum rationes miscere et confundere arguar, iam ab instituto paullo digrediar et quid de sententiarum huius loci continuatione iudicem paucis interponam, praesertim cum a solita criticorum opinione mens mea longe recedat.

Versus enim 145 qua ratione cum antecedentibus cohaereat, cum omnibus et antiquis et recentioribus interpretibus haud parvas curas et difficultates moveret, aut ante eum nonnulla intercidisse aut totum hunc locum a vs. 145—149 additamentum esse adsutum ad versus qui antecedunt amplificandos suspicio orta est. Ipsas autem editorum explicationes inspicere non inutile erit. Et Ussingius quidem haec: *Donatus ad Ter. Hec. I. 2. 100 hoc loco allato* ‚nam' *incoeptivam particulam esse dicit, quibus parum iuvamur: potius dixerim non ad proxima referendum esse sed ad caput sententiae (nisi custos tam stolidus fuisset, illa agere non potuisset). sed dubitare me fateor ac nescio an iure Dziatzko M. Rh. XXIX. vss. 145—149 pro spuriis habeat.* Brixius: *Der Zusammenhang ist: Denn was sonst das Mädchen am freien Durchgange hindern könnte, der ihr zur Aufsicht beigegebene Sceledrus, mit dem werden wir leicht fertig werden.* Lorenzius: *Nam ist auffallend; vielleicht ist hier wieder* (!) *etwas verloren gegangen. Man könnte sich*

[1]) Cf. Dziatzko M. Rh. XXIX. p. 53.

den Uebergang denken: »Und wir fürchten selbst den Fall einer Entdeckung nicht gar zu sehr, denn —«. Quarum omnium nullam verum attigisse arbitror, sed nisi fallor viri docti, ut dicunt, prae multitudine arborum silvam non viderunt. Errorem autem ortum esse crediderim ex falsa interpretatione verborum *non magni preti,* quae, si recte illorum mentem perspexi, fere idem esse autumant atque *nullius momenti esse.* Quod non iure eos statuere demonstrari potest his exemplis:

Mil. Glor. vs. 558:

Ratun es, dic, me hominem esse omnium minumi preti,
Si ego me sciente paterer e. q. s.

Trin. vs. 925:

Satin inter labra atque dentis latuit vir minumi preti.

Gell. 17. 6. 2:

Servus nequam et nulli (sic!) *preti,*

quibus edocemur hanc locutionem de hominibus non nisi de vilitate et nequitia animi positam esse. Hoc si tenemus, nostri loci prorsus aliam evadere interpretationem apparet atque editores voluerunt, cum particula ‚nam', ut exspectamus, introducatur causa eorum, quae a se facta esse modo Palaestrio enarravit. Cum enim amatori contigerit, ut apud hospitem paternum in domo militi vicina deverteretur, facilis visendi copia amantibus data esse videtur. Quo in rerum statu ne quis forte miretur, cur tam *magnas intus paraverit machinas* servus, ille addit: ego eum quem sene suadente perfeci dolum excogitare debebam, nam conservus meus quem amicae custodem miles dedit, homo est nequissimus, qui si quid senserit statim sine dubio domino rem indicabit. Sed ei facetis fabricis glaucumam ob oculos obiciemus e. q. s. Minime autem Palaestrionem conservum suum nihili aestimare, sed timere ab eius nequitia atque valde laetitia efflatum esse quod docto suo dolo illius cautionem irritam reddiderit, cum ex aliis fabulae locis[1])

[1]) Cf. vs. 190:

dum consulo,
Quid agam, quem dolum doloso contra conservo parem.

perspicere possumus tum ex versibus 468. 69, qui temeraria quae mihi videtur Sophi Buggii[1]) coniectura depravati sunt, qui vir doctus pro vulgari »cauto« »incauto« legendum proposuit:

Ut sublinitur os custodi cauto, conservo meo.
Nimis beat, quod commeatus transtinet trans parietem.

Accedit autem, ut ad propositum revertamur, quod hac ratione quam orationis forma minime probari modo demonstravimus, non solum parva modo pars offensionum tollitur, sed etiam ea potissimum pars quae facillime ansam explicationis praebet, quoniam si solis in his versibus haerendum esset, recte mea sententia ita fere responderi potest: In universum modo rerum futurarum nescius Palaestrio vss. 145—49 se deruncinaturum esse iactat conservum suum cui custodiam concubinae miles mandavit. Sed brevissimo tempore post cum a Periplecomeno omnia patefacta esse edoceatur, vehementissime, quia praeter spem tam subito hoc evenit, consternatus in hac re difficillima, quae etiam implicatior evadit eo quod ne conspici quidem potuit qui de tecto amantes viderit, de salute desperat. Deinde autem animo et consilio revocato, quod antea modo gloriatus est se dolum excogitaturum esse quo adversarii decipiantur, re vera praestat, et postquam tertia scaena ineunte per casum invenit eum, qui simiam sectatus Philocomasium in domo vicina conspexit, facillime omnia telae fila ita ducere potest, ut fiant laquei quibus conservus implicetur. Quae explicatio, per se quidem ut mihi videtur bona et apta, corruit quod non solis vss. 145—149, sed eis qui inde a vs. 150 sequuntur multo magis offendimur, quibus inspectis in cassum et vanum Dziatzkonem tela sua misisse apparet. Cum vero sententiarum forma et nexus prohibeant, quominus una cum versibus a Dziatzkone damnatis etiam ei qui insequuntur deleantur (neque enim vs. 144 oratio desinere potest neque vss. 154. 155 recte statim versui 144 subiciuntur), omnis haec iudicandi ra-

[1]) Philol. XXX. p. 642. Eum secutus est in editione Brixius.

tio abicienda est, qua singulae exeuntis prologi partes in suspicionem vocantur.

Quibus perpensis nihil simplicius esse videtur quam cum Ribbeckio facere, qui inexplicabile Gordii vinculum uno ictu dissecat ita ut totum prologum obtrudat poëtae malo, stulto, inattento, ne digno quidem qui Plauto corrigias solvat. Sed hanc sententiam secutus caveas ne in difficultates maximas incidas, e quibus audacissimae argutiae te extricare non possint. Nam si animo nobis conformare studemus, quaenam genuina fabulae forma ab ipso Plauto profecta fuerit, prologum non omnino omitti potuisse sed similem eius quam nunc legimus enarrationem qua spectatores de argumento edoceantur, necessario scaenam alteram huius actus antecessisse ab omnibus concedendum est et conceditur. Quin etiam non modo similes sed easdem res narratas fuisse ex insequentium scaenarum compositione iure colligitur, quoniam ita res agitur, ut spectatores et de prioribus Palaestrionis, Philocomasii, amatoris Atheniensis condicionibus et de pariete perfosso iam edoctos fuisse perspiciamus. Videas, quaeso, quanta sit rerum turba et obscuritas! Ea quae a Plauto ipso scripta fuerunt διασκευαστής quidam retractavit, et ita quidem retractavit, ut prorsus eadem evaderent, ut neque adderet quicquam nec demeret! Quae fuit causa tam mire agendi? An ut versibus componendis ille se exerceret? Sed accedit tertium. Idem enim homo quem stultitia sua omnem finem et modum transiisse Ribbeckius sibi persuasit *(die Verse 145—153 konnte ein nur mässig aufmerksamer Dichter, welcher die dramatische Illusion nicht gar zu sehr in den Wind schlug, hier nicht vorausschicken)*, et versus composuit optimos *(die Verse 145—153 so gut sie an sich sind)* et quae ei exponenda erant, eleganti et apta oratione enarravit. Eheu! observate, adiuvate, dei deaeque omnes, ut emergere possimus ex alta voragine in quam malum ducem secuti incidimus!

Omnes autem difficultates quas in prologo inesse nemo negabit, statim evanescunt, cum non a Palaestrione sed ab alia persona sive a deo quodam sive ab histrione prologus

pronuntiatur. Qua de causa apud Plautum fortasse Venerem prologi munere functam esse Ribbeckius quamquam dubitanter suspicatus est. Sed quantam rursus in tali opinione molem rerum obscurarum et improbabilium! Si enim in genuina fabulae compositione non Palaestrionem, sed aliam quandam personam argumentum enarravisse animo nobis fingimus, etiam initium scaenae insequentis olim aliter formatum fuisse nobis statuendum est, quoniam ea quam nunc habemus forma Palaestrionem iam in scaena fuisse comprobatur. Quis autem causam effingere potest, cur retractator aliquis prologum a Plauto compositum non integrum reliquerit, cur eum forma, non rebus mutatum Palaestrioni tribuere maluerit, cur nullam aliam ob rem nisi ut hoc fieri posset, etiam scaenam quae insequitur mutaverit? Nemo nisi insanus homo et dignus qui Anticyram veheretur, talia committere potuit.

Interpretes omnes, ut brevi sententiam meam profitear, in eo erravisse mihi videntur, quod non accurata explicatione et pervestigatione mentem poëtae assequi studuerunt, sed quia ea quae tradita sunt, ad nostrae aetatis iudicium redigere maluerunt et vanis remediis sanare conati sunt, quae omnino sananda non sunt. Quae enim adeo intolerabilia esse videbantur, ut nisi a stupidissimo homine profecta non esse critici iudicarent, prorsus ad eandem rationem ni fallimur referenda sunt, cuius iam supra exempla complura attulimus. Nam quamquam poëta non sine consilio argumenti enarrandi partes Palaestrioni servo dedit, quippe qui ad hoc munus maxime idoneus videbatur non minus eo quod omnibus rebus etiam antea gestis ipse interfuit, quam quia is est in quem omnia comoediae fila tendunt, tamen non ita ut fabulae personam decet eum loquentem fecit neque cum eius oratione concinere ea curavit quae in vera fabula fiunt. Fortasse vituperandum hoc est neque ego is sum, qui quod aperte contra primas artis scaenicae leges factum est, temere defendam, sed id quod hic nos offendit acrius reprehendendum esse nego quam quae in simili genere poëtam sibi permisisse supra demonstravimus.

Male igitur de Plauti arte investiganda meritos esse eos criticos censeo, qui infirmis et fragilibus rationibus nixi hanc labem a Plauto abstergere studuerunt.

Ad extremum de priore prologi nostri parte perpauca disseram, de qua non ea confidentia iudicare ausus sim qua critici plerique omnes usi sunt, qui quod verbum sedendi saepius a poëta positum videmus, colligere posse sibi visi sunt hanc prologi partem illo demum tempore ortam esse, quo theatra iam gradibus instructa fuerunt.[1]) Sed quod iam per se verisimile est etiam Plautina aetate populum non per totam fabulam stantem spectavisse, sed plerosque aut humi aut in sellis quas secum portabant, consedisse, nonnullis locis Plautinis pro certo confirmatur.

cf. Aulularia vs. 718:

novi omnes, scio fures esse hic complures,
Qui vestitu et creta occultant sese atque sedent quasi sint frugi.

Trucul. in fine:

Spectatores bene valete, plaudite atque exsurgite.

Epidici in fine:

Plaudite et valete: lumbos porgite atque exsurgite.

Nostro autem loco auctorem prologi de gradibus cogitavisse quis demonstrare potest? Nimis enim acute et contorte excogitata est sententia Dziatzkonis (Allgemeine Gesichtspunkte, p. 2): *Wenn man hier nämlich nicht an feste Sitzplätze denkt, so sieht man schwer ein, wie die Anwesenheit des einen Sitzenden den andern noch nicht Sitzenden am Sitzen habe hindern können (!?).* Nam cum cavea carceribus ligneis cingi soleret, sane is qui *foras exsurgebat,* alii facultatem spectandi praebebat. Neque minore temeritate critici egerunt, quod post vs. 87 nonnulla excidisse statuerunt, cuius rei nullam aliam causam proferre possunt nisi in compluribus prologis nomina poëtarum et graeci et latini commemorata esse. Quid autem

[1]) Cf. Ritschl parerga Plautina I. p. 209 sqq.

iudicandum esse censeas, quod ubi pleniores res didascalicae a poëta narrantur, hoc interpretes argumento sibi sumunt non a Plauto profectum esse prologum, ubi indicata modo sunt nonnulla, ut nostro loco fabulae nomina, cetera intercidisse contendunt! Destituto igitur horum arbitratu et libidine si ipsos prologos traditos consulimus, poëtam ita egisse videmus, ut quodcumque utile ei videbatur, cum spectatoribus communicaret. Sic in Mercatoris et Trinummi prologis nomina commemorata sunt et poëtarum et fabularum, in Milite Glorioso solum nomen graeci poëtae, in Aulularia et Cistellaria neque unum neque alterum.

CISTELLARIAE primi actus scaenam tertiam a Plauto abiudicandam et tribuendam esse censent interpolatori, redactori, recensori, amplificatori vel quo alio nomine significari solent homines illi maxime nefarii et nequissimi, qui scelesta ea quidem sed paene admirabili arte fabularum Plautinarum textum pulcrum olim et genuinum ita stultitiis suis inquinaverunt, ut huius demum aetatis viris doctis nonnullis mira saepe et incredibili ad investigandum sagacitate praeditis contingat, ut recensionum duarum, trium, quattuor, etiam plurium tectas commissuras et compages detegant, ut surculos interpolationis non ita tenues falce critica attenuent, ut sterilibus amplificationis herbis evulsis textus formam, ut illis videtur, elegantissimam atque solam Plauto dignam in lucem edant. Hac in re omnes hodie quantum video critici consentiunt, quamquam earum quas initio huius disputationis commemoravimus nulla damnandi causa proferri potest.[1])

---

[1]) Ritschelius parerga Plautina p. 237 in adn. haec: *Die einen Prolog vollkommen vertretende Mittelscene der Cistellaria (I. 3) hält Vissering für späteren Ursprungs. Sehr möglich.*

Lorenzius in Mil. Glor. praefatione p. 50. adn. 21: *Es liegen auch in den überaus unbeholfenen Motiven dieser beiden Scenen* (I. 2 und I. 3), *in der lächerlich faden Fiction eines* ‚Hilfsgottes‘ *und in einigem andern Verdachtsgründe genug vor.*

Ribbeckius in Alazone p. 59 adn. 2: *der Verfasser des Cistellariaprologs könnte derselbe sein als der des unsrigen* sc. Militis Gloriosi, de quo

Priusquam autem ad ipsum prologum[1]) adgrediamur, de nonnullis versibus, qui fere eidem et in lenae et in Auxilii oratione traditi sunt (I. 2. 10—13 = I. 3. 42—45), iudicium faciendum est. Quod enim nonnulli ratiocinati sunt scaenae alterius vss. 10—13 abiudicandos esse, si narratio insequens Auxilii genuina habetur, sin spuria, versus illos esse retinendos, in eo prorsus a vero aberraverunt, cum potius in sola scaena secunda arbitrium positum sit. Neque recte versuum 120 sqq. ordinem in codicibus servatum esse cum primo statim appareat obtutu, olim iam Acidalius veram eorum distributionem proposuit, quam nunc in Ussingii editione legimus. Nullo autem modo fieri potest, ut vs. 121—124:

Quin ego nunc, quia sum onusta mea ex sententia,
Quiaque adeo me complevi flore Liberi,
Magis libera uti lingua conlibitum est mihi;
Tacere nequeo misera, quod tacito usus est,

ut confictos modo ad tres priores amplificandos cum Ritschelio (parerga p. 237 adn.) damnemus. Quibus deletis oratio hiat neque iusto interpretationis subsidio explicari potest, qua ratione particula »nam« cum antecedentibus coniungenda sit. Minime enim huc spectat nota illa Plauti aliorumque poëtarum consuetudo, qua hanc particulam ita ponunt, ut quisquam ea causam

sic ille iudicat (p. 59): *die Geschwätzigkeit, die umständliche und doch nicht erschöpfende Breite des Berichts, die faden Spässe verraten ebenfalls einen jüngern Verfasser aus jener Zeit als die Muse der fabula palliata entkräftet daniederlag.*

Nec non Ussingius, qui in ceteris caute iudicium suum reticere solet potius quam temere aliorum opinioni assentiri, quamquam olim aliter iudicaverat, nunc in Cistellariae adnotationibus priore sententia reiecta in verba reliquorum criticorum iurat.

[1]) Liceat mihi hic in transcursu perpauca adnotare. De Truculenti Plautinae initio nonnulli viri docti ita disseruerunt, ut in genuina huius fabulae forma primi actus primam scaenam prologi instar fuisse contenderent. Quod factum esse iam propterea Dziatzko (M. Rh. XXIX. p. 54) negat, quia huic scaenae signum DV. superscriptum est, quod omnibus in fabulis Plautinis sexagies fere occurrens numquam in prologis positum sit. Errore captum esse virum doctum prologo nostro evincitur. Legimus enim in codice Ambrosiano E : PROLOGUS DV.

afferat cur praemissam quandam sententiam generalem omnino pronuntiaverit, sed necessario hic desideratur transitus eiusmodi, ut lena dicat solito mulierum saburratarum more etiam se ipsam nunc, cum saburrata sit, acturam esse h. e. desiderantur talia quae in libris leguntur. Quae autem in orationis forma Ritschelium offenderunt: *unverständlich ist das quin; hart die Construction, deren halber man wenigstens vs. 10 vor 9 gesetzt wünschte,* ea mihi potius genuitatem versuum confirmare videntur. Cum enim eluceat non iustam verborum compositionem a poëta effectam esse, sed eo quod initio enuntiati verbum subicitur quod non exspectabatur, eam ortam esse formam rhetoricam quam anacoluthon vocare solemus, ego non video, cur ex prioribus verbis *quin ego nunc* non evadere possit talis sententiae conformatio, in qua particula *quin* suum teneat locum. Constructionis autem negligentiam, quae vix tolerari posse videtur, ab interpolatore quodam commissam esse cum eo minus mihi persuadere possim, quia facillime evitari potuit, ab ipso Plauto non sine consilio eam profectam esse iudico, ut etiam oratione mulieris ebrietatem depingeret. Cui opinioni certa additur fides, quod hanc formam quae in fabulis Plautinis non ita saepe occurrit, bis positam videmus in oratione hominis insanientis. Conferas quaeso Menaechmorum vs. 853 sqq.:

nunc h u n c i m p u r i s s i m u m
Barbatum, tremulum Tithonum, qui cluet Cucino patre
Ita mihi imperas, u t e g o h u i u s m e m b r a *atque ossa atque artua*
Comminuam illo scipione quem ipse habet

et vs. 858 sq.:

Faciam quod iubes: securim capiam ancipitem atque h u n c s e n e m
Osse fini dedolabo assulatim e i v i s c e r a,

quibus locis anacolutho Plautum usum esse eam ob causam, ut Menaechmi vesania, quae iam verbis absurdis exprimitur, etiam mira verborum conformatione eo clarius appareat, iam dudum perspectum est (vid. Brixii adnot.). Eodem mihi nostro loco spectare videtur quod *libera lingua uti conlibitum est mihi*

et *tacere nequeo misera* iuxta ponuntur. Sic enim homines ebrii loqui solent.

Insequenti autem oratione lena enarrat meretricem quam modo flentem abire spectatores viderunt, non re vera esse filiam Melaenidis lenae, sed proiectam olim ex angiportu a se ipsa sublatam esse datamque Melaenidi, quae amatoris cuiusdam peregrini decipiendi causa eam sibi supposuit. Cuius narrationis cursus mirum in modum interrumpitur versibus 127—130. Neque enim intellegitur quid adulescentis et amoris commemoratio hic sibi velit neque vs. 131 his versibus interpositis habet, quo recte referatur, quoniam pronomen demonstrativum *eam* non nisi ad *parvolam puellam proiectam* versus 126 pertinere potest, cum in versibus interiectis de muliercula iam adulta dicatur. Accedit quod ex antecedente meretricium et lenae colloquio colligitur ne scire quidem lenam ea, quae versibus suspectis hic eloquitur. Nam cum huic ex Selenio quaeritanti num iam umquam cum quiquam viro consueverit, illa responderit: Nisi quidem cum Alcesimarcho, nemine, lena mirabunda vs. 86 exclamat:

Obsecro
Quo is homo insinuavit pacto se ad te?

his verbis se adulescentem non novisse satis indicans (cf. etiam vs. 91: *Mihi istum hominem vellem dari, Ut ego illum vorsarem,* quae verba rectius me iudice Gymnasio tribuuntur). Denique si versus illi iam in lenae oratione scripti fuissent, non intellegi potest, qua de causa postea in prologo repetiti sint. Omnibus his de causis dubitari vix potest quin vss. 127—130 ad similitudinem versuum 188—191 ab interpolatore quodam conficti sint.

Iam si quaerimus quibus ratiocinationibus commoti viri docti ad unum omnes scaenam insequentem damnaverint, qua Auxilium deus ad argumentum, cuius iam particulam lena ebria spectatoribus explicuit, universum et plenum enarrandum in scaenam prodit, omnium in iudiciis semper repeti videmus vituperationem totum hunc prologum supervacaneum esse, quoniam

ea quae antecedit fabulae parte satis de singularum personarum condicione edocti simus. Fortasse etiam addi potest nihil ab Auxilio pronuntiari quod non, quantum e fabula misere mutilata perspicere licet, postea ab ipsis personis agentibus comperimus. Sed qui hoc argumento utuntur, naturam prologorum veterum omnino non perspexerunt. Eos enim ad refellendos nihil opus est nisi Euripidis memoriam revocare, qui prologos suos omnes ita conformavit, ut nihil aut fere nihil praebeant quod non in ipsa fabula commemoretur. Summum autem argumentum in eo positum esse mihi videtur, quod aptissima est argumenti enarratio eo loco quo tradita est. Prima enim audita scaena, quae primae Militis Gloriosi scaenae similis eam maxime ob causam praemissa videtur, ut praeclara naturae et ingenii meretricium et lenae descriptio eo insignius eluceat, mirum sane omnibus videbitur spectatoribus in Selenio meretrice inesse mentem a solita illarum mulierum natura prorsus abhorrentem.[1]) Quod cum nostri poëtae ita sine dubio instituturi essent, ut exspectatione mirantium multum demum aucta vera Selenii condicio patefieret, veteres in tali re audientes quam celerrime certiores facere semper studuerunt. Itaque nostra in fabula simulatque Selenium ex scaena abiit, statim ex lena invita, sed ebrietate ad loquendum coacta comperimus non meretricem esse Selenium sed puellam olim proiectam. Quibus communicatis cum cupiditas plura sciendi excitetur magis quam sedetur et exstinguatur, Auxilium prodit, ut omnes Selenii res uberius explicet. Hoc ad munus explendum nemo nisi deus idoneus videtur neque magis in *Auxilio* haesitandum esse crediderim quam in *Aëre* graeci poëtae, ut exemplum afferam, qui propterea ad prologum enarrandum eligitur, quia *aër* omnia tangit, omnia videt, omnia scit.

---

[1]) Eo magis, quia bonas in scaenam producere meretrices illo tempore non mos erat. cf. Euanthius „*de comoedia*“: *Quinctiam solus ausus est* (sc. Terentius) *cum in fictis argumentis fidem veritatis assequeretur, etiam contra praescripta comica meretrices interdum non malas introducere: quibus tamen, cur bonae sint, et voluptas per ipsum et causa non desint.*

Paullo aliter atque in his de quibus diximus prologis res se habet in prologo AMPHITRUONIS, qui e numero septem initio commemoratorum solus restat. Uno enim in hoc certa vestigia originis recentioris insunt. Nam si legimus vs. 64 sqq.:

Nunc hoc me orare a vobis iussit Juppiter,
Ut conquaestores singula in subsellia
Eant per totam caveam spectatoribus,
Si quoi favitores delegatos viderint,
Ut is in cavea pignus capiantur togae,

eo tempore quo hi versus compositi sunt, theatrum iam gradibus instructum fuisse apparet, quod post Plauti demum aetatem factum esse Ritschelius evicit. Attamen etiam hic ex antea disceptatis fructum capiemus. Quod enim critici plerique ex versibus modo laudatis profecti priorem prologi partem usque ad vs. 95 retractatori cuidam tribuendam esse et finem modo inde a vs. 97 Plautinum censuerunt[1]), vix eos recte egisse nobis persuadebimus, sed quia hac parte argumenti enarratio continetur, in eundem errorem eos incidisse videmus atque supra demonstravimus. Etiamsi potius additamenta quaedam posteriore tempore adspersa esse concedendum est, tamen eandem rationem atque ceteris etiam nostro prologo fuisse pro certo confirmari posse videtur et Mercurium ita munere suo functum esse, ut primum in universum de persona sua ad spectatores complura daret deinde argumentum eloqueretur, credo. Accuratius de hac re disserere et qui versus Plauti sit, qui recentioris poëtae disceptare nolim. Nisi enim probabili ratione quicquam eruere possumus — quod hic fieri posse nego — inutile et supervacaneum duco alios alias coniecturas vanas et fragiles effundere.

Extrema in disputatione liceat mihi perpauca addere quae alii in initio ponere solent, ut quibus causis ad hanc dissertationem scribendam commotus sim profitear. Studiis in Plau-

[1]) Martinsii sententiam, qui ut facere solet totum prologum spurium esse iudicat, praetermitto.

tinis versatus cum primum huius poëtae prologos accuratius et impensius tractare coepi, ut discerem quid de eis iudicandum esset, difficultatum mole et multitudine obrutus omnia quae viri docti de hac materia scripserunt, maxima diligentia perlegi, ut horum auxilio propositum peragerem. Ah! quam inani spe ductus eram! Quo intentius legebam eo obscurior fiebat res, et iam desperabam me umquam quicquam profecturum esse. Tum praeceptoris clarissimi benignitate edoctus multa in his rebus peccata esse, quod auctoritati virorum nonnullorum de Plauto optime meritorum plus aequo tribui soleat, ipse novum quaestionibus meis fundamentum substruere conatus sum. Et in tota ratione et in singulis me a criticorum Plautinorum consuetudine longe recedere ei qui in his studiis versantur, facile perspicient. Tamen quamquam de singulis alii aliter iudicent, rationem quam secutus sum, veram esse atque eam quae in posterum apud Plauti editores valitura sit, spero atque confido.

— —

ERRATA.

pag. 9 vs. 4	pro	i u d i c a v e r i m u s	legendum est	indicaverimus.
pag. 28 adn. 1	pro	ide	„ „	idē.
pag. 45 adn. 1	„	Meinecke	„ „	Meineke.

SENTENTIAE CONTROVERSAE.

1. In Hautontimorumeni prologo ordo versuum non mutandus est.
2. Ibidem in versus 13. initio codicum scriptura *sed* retinenda est, iniuria editores plerique Bentleii coniecturam *si* in textum receperunt.
3. Vergilii eclogae VI et X Gallo etiam vivo scriptae sunt.
4. Ovidius Am. III. 9 versus 7 sqq. scripsit respiciens Tibulli II, 6. 15/16.
5. Propertii c. III. 20 neque dirimendum est in duas partes neque versus 11. 12. post 13. 14. ponendi sunt.
6. Herodotus quae VIII, 65 a Dicaeo Thucydis filio Atheniensi narrata esse refert, non, ut vulgo putant, ab ipso Dicaeo audivit, sed ex libro illius quodam sumpsit.
7. Herod. VII, 3 e verbis *ὡς ἡ φάτις μιν ἔχει* iniuria colligitur scriptorem quae hic narrat necessario ex hominum sermonibus, non ex aliquo libro, hausisse.
8. Antiphon tetral. *Α. β.* 8 verba, quae in codicibus traduntur: *Εἰ δέ τις τὰ εἰκότα ἀληθέσιν ἴσα ἡγεῖται καταμαρτυρῆσαί μου ταὐτὸν* (Blass: *τοὔργον*) *ἀντιλογισάσθω ὅτι κ. τ. λ.* retinenda sunt. neque vero distinguendum est, ut plerique fecerunt, ante *ταὐτὸν*, sed post hanc voculam.
9. In Anacreonteorum carmine primo vs. 7 retinendus est. quem V. Rose mirificum in modum propterea eiciendum esse dixit, quod *certa ἡμιαμβίων paria hae sibi cantilenae volunt.*
10. Usenerus libro qui inscribitur *Altgriechischer Versbau* non demonstravit duas partes, e quibus versus heroicus compositus est, etiam historica aetate seorsum stetisse.

VITA.

Paulus Franciscus Theodorus Trautwein natus sum die XVI. mensis Julii a. 1867 Oderbergii, in oppido Marchico, patre Theodoro matre Maria e gente Kabelitz. Fidem profiteor evangelicam. Litterarum primordiis imbutus gymnasium adii primum Augustae Imperatricis, quod vocatur, Charlottenburgiense, deinde Sophiae Berolinense, quod adhuc Paulo directore laetissime floret. Huic viro humanissimo, qui me inde a puero usque ad hunc diem insigni benevolentia prosequi non desiit, gratias ago candidissimas.

Maturitatis testimonium assecutus vere anni 1885 inter cives academicos litterarum universitatis Berolinensis receptus sum. Hic postquam bis sex menses studiis philologis operam navavi, Bonnam, amoenam Musarum sedem Rhenanam, transmigravi, unde anno post Berolinum reverti. docuerunt me vv. dd. Buecheler, R. Kekulé, J. Klein, Neuhäuser, Nissen, Usener; E. Curtius, Deussen, Diels, Ebbinghaus, Furtwängler, Kalkmann, Kirchhoff, Maass, Paulsen, Runze, J. Schmidt, Simmel, Strack, Vahlen, Zeller. Ut ipsorum exercitationibus interessem philologis Maass, archaeologis Furtwängler et Kekulé, epigraphicis Klein et Kirchhoff benigne mihi concesserunt.

Proseminario interfui per duo semestria Buechelero et Usenero praeceptoribus. Seminarii regii philologi Berolinensis fui sodalis ordinarius per quater sex menses. Denique inde a vere 1886 societatis academicae philologae Bonnensis sodalis sum, inde a 1887 societatis Berolinensis.

Maximas ago gratias cum viris quos enumeravi omnibus tum Kirchhoffio et Vahleno, qui non modo scholis sed etiam benignis consiliis saepe me iuverunt.